

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу.

Редакційна колегія: Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова.

Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна.

Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviap.gov.ua.

Ідентифікатор медіа R30-01101

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 3 2024

ЗМІСТ

Коротко про головне

**Звернення Президента України В. Зеленського
з приводу результатів голосування в сенаті США.....3**

Звернення Президента України В. Зеленського3

Аналітика

Політичні акценти

Закіров М.

**Оновлення керівництва Збройних сил України
в оцінках експертів і політиків.....5**

Тарасенко Н.

**П'ятдесят мільярдів євро для України: деталі погодження рішення
про допомогу від ЄС в оцінках експертів.....11**

Горова С.

Допомога Україні з боку США: очікування і перспективи.....22

Аулін О. Чергове загострення ситуації на Близькому Сході: причини і тенденції.....	27
--	----

Сторінки історії українського зарубіжжя

Потіха А. Історично населені українцями території Російської Федерації: історія і сьогодення.....	34
---	----

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України.....	47
Сучасні дослідження та розробки академічної науки.....	49
Міжнародне співробітництво у галузі освіти та науки.....	65
Нагороди та відзнаки.....	67

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського з приводу результатів голосування в сенаті США

«Дякую кожному із 70 сенаторів, які проголосували за продовження підтримки нашої країни», – зазначив Президент України.

«Бажаю здоров'я, шановні українці, українки!

Є позитив зі Сполучених Штатів: щойно сенат проголосував за продовження підтримки нашої країни, наших воїнів. Рішення, заради якого ми дуже багато працювали. Рішення, якого очікували не лише ми, а й багато інших народів, зокрема у Європі.

Світ, який чекає, що американське лідерство й надалі буде твердим і допомагатиме захищати життя й берегти свободу. Це справді додає впевненості та мотивації.

Я дякую лідеру більшості в сенаті Ч. Шумеру та лідеру республіканців М. Макконнеллу за рішучість і морально сильний вибір. Демократія точно вистоїть.

Дякую кожному із 70 сенаторів, які проголосували позитивно. Україна дуже це цінує.

Це був перший крок, далі – палата представників, голосування конгресменів там. Очікуємо позитивного рішення. Сподіваємося на принципову підтримку. І віримо, що Америка й надалі залишатиметься лідером.

Я дякую кожному, хто допомагає! Дякую всім, хто цінує життя та свободу так само, як українці!

Слава Україні!» *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2024. – 13.02).*

Звернення Президента України В. Зеленського

«Щоб додати більше захисту, додаємо більше можливостей нашим мобільним вогневим групам», – наголосив Президент України.

«Бажаю здоров'я, шановні українці, українки!

Провів сьогодні перше засідання Ставки за участі нових військових командувачів. Головком О. Сирський, начальник Генштабу А. Баргилевич – разом із командувачами за напрямками. Доповіли щодо ситуації на фронті. Куп'янський напрямок, Лиманський, Бахмутський. Звичайно, Авдіївка. Мар'їнський напрямок, Запорізький напрямок. Окрема доповідь щодо наших дій на півдні, зокрема в Херсонській області.

Був детальний звіт щодо захисту критичної інфраструктури – енергетики, об'єктів теплопостачання, водопостачання. Усього того, що є незмінною мішенню для російських ракет і дронів. Щоб додати більше

захисту, додаємо більше сили, більше можливостей нашим мобільним вогневим групам. Збільшимо й кількість таких груп. Вони є однією з основ нашого захисту від російського терору, і я вдячний усім, хто служить у мобільних вогневих групах, тренує їх і допомагає.

Як і завжди, була сьогодні на Ставці доповідь про забезпечення всіх наших підрозділів: снаряди, дрони, РЕБ. Кожен в Україні, хто може виробляти ефективні системи радіоелектронної боротьби, заслуговує на повне державне сприяння на всіх рівнях: і на центральному – від уряду, і в кожному регіоні, де є такий потенціал. Я вдячний усім представникам, зокрема, місцевої влади та кожному українському підприємцю, усім українським розробникам, які розвивають таке виробництво – системи РЕБ.

Говорив сьогодні із Президентом Рамафосою, главою Південно-Африканської Республіки. Передусім про наші глобальні зусилля для повернення Україні реального, справедливого миру. Саме такого миру, якого заслуговує кожен народ і заради якого Україна запропонувала “Формулу миру”. Десять пунктів, які охоплюють усі аспекти російської агресії проти нашої держави. Я подякував Президенту Рамафосі за участь представника Південно-Африканської Республіки в зустрічах радників щодо “Формули миру”. Розказав про нашу домовленість і спільну роботу зі Швейцарією щодо організації Глобального саміту миру. І ми домовилися й надалі підтримувати достатній рівень взаємодії, щоб наблизити настання чесного миру та зробити продуктивними глобальні зусилля. Африка має бути представлена в усіх глобальних процесах.

І ще одне. Провів сьогодні тривалу нараду щодо підготовки нашої міжнародної роботи в лютому. Зокрема, готуємося до Мюнхенської безпекової конференції – важливої не лише європейської, а й глобальної платформи. Україна представить своє бачення цього року. І багато в чому вирішального року – тих перспектив, які є в усіх нас, у всіх вільних націй, і які точно не мають бути втрачені. Співпраця має значення. І я вдячний усім у світі, хто це усвідомлює, усім, хто допомагає, кожному лідеру, кожній державі, які хочуть чесного миру так само, як і українці.

Слава всім, хто зберіг та береже Україну! Слава всім, хто б'ється заради нашої держави та людей!

Слава Україні!» *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2024. – 12.02).*

Аналітика

Політичні акценти

М. Закіров, заввідділу СІАЗ НБУВ

Оновлення керівництва Збройних сил України в оцінках експертів і політиків

Останні два роки український інформаційний простір, поряд з природним у часи війни воєнним змістом, здебільшого наповнювали події пов'язані з міжнародними зустрічами, переговорами, візитами високопосадовців України закордон; закордонних представників влади й голів держав до нашої країни. Проте на минулому тижні відбулася подія, навколо якої протягом декількох останніх місяців точилися розмови, ширилися чутки, висловлювалися прогнози. Ідеться про відставку Головнокомандувача Збройних сил України В. Залужного. Цій події передували численні розмови експертів, аналітиків, журналістів щодо певних розбіжностей між військовим і політичним керівництвом, про оцінки рейтингів суспільної довіри, загострення особистих відносин тощо. Зокрема, BBC у своєму матеріалі, присвяченому відставці В. Залужного, зауважує: «Суперечки між Зеленським та Головнокомом серйозно посилювалися ще в листопаді 2023 р., проте тоді відставки так і не сталося. 29 січня 2024 р. Зеленський викликав Залужного та повідомив йому, що планує звільнити. Тоді указ Президент так і не підписав, але це сталося 8 лютого» (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3g2dq5ndydo>).

На думку деяких спостерігачів, ситуація стосовно відставки В. Залужного виявилася «дещо перегрітою». Звісно, будь-які зміни в керівництві держави, особливо в кризові періоди, викликають надзвичайну увагу й супроводжуються масою чуток, припущень, конспірологічних версій тощо. Проте, з іншого боку, ротації в керівництві це звичайний процес, який час від часу відбувається та здебільшого поряд із суб'єктивними причинами має цілком об'єктивні передумови. У свій час і призначення на посаду в липні 2021 р., принаймні безпосередньо Головнокомандувачем, було сприйнято неоднозначно. «Це був не просто удар нижче поясу, це був нокаут», – згадуватиме В. Залужний свої перші емоції від призначення в інтерв'ю Time (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3g2dq5ndydo>).

Разом з тим факт відставки викликав значну хвилю коментарів як в Україні, так і за її межами та відкрив шлях для більш детального аналізу ситуації як усередині, так і ззовні. Зокрема, видання «Politico» зазначає: «... Хоча генерал є одним з лідерів в Україні завдяки своїй ключовій ролі у відбитті першого повномасштабного російського нападу майже два роки тому й розглядається як потенційний політичний суперник Зеленського, в українській армії до нього ставилися менш терпляче. Він також мав

напружені відносини з Вашингтоном, після того як він та американські військові лідери розійшлися в думках щодо того, як вести літній контрнаступ 2023 р.» (URL: <https://www.unian.ua/society/vid-favorita-do-zvilnennya-politico-royasnilo-yak-zaluzhniy-vprav-u-nemilist-12538083.html>). Звісно, експерти звертали увагу на цілком обґрунтовану позицію В. Залужного щодо неможливості проводити широкомасштабні наступальні дії в умовах Запорізького та Херсонського степу без переваги над супротивником у повітрі, але, чи виглядали ці аргументи для наших партнерів достатньо переконливими, невідомо.

Крім того, за словами австрійського військового аналітика Т. Купера, «Залужний також потрапив під вогонь за те, що не завершив трансформацію українських Збройних сил у війська західного зразка, не поліпшив логістику та не провів ротацію військ далеко від лінії фронту, щоб дати їм можливість відпочити і відновитися, а не залишати їх в окопах на всю війну». У свою чергу колишній британський офіцер і військовий експерт Ризького фонду безпеки країн Балтії Г. Грант вказав на деякі проблеми в керуванні, хоча не можна сказати, хто в цьому винен. «Деякі з найслабших генералів залишилися на своїх місцях, а кращі залишилися без діла. Незрозуміло, чия це вина, – зазначив він. – Залужний – найкращий мотиватор. Те, чого йому не вистачає в навичках і управлінських знаннях, він компенсує характером» (URL: <https://www.unian.ua/society/vid-favorita-do-zvilnennya-politico-royasnilo-yak-zaluzhniy-vprav-u-nemilist-12538083.html>).

На думку спостерігачів, важливою ознакою зрілості влади та сигналом суспільству, яке має зберігати впевненість у військово-політичному керівництві держави, є відкритість спілкування, що супроводжувало відставку. Президент України В. Зеленський і генерал В. Залужний провели зустріч, після якої український глава оголосив про «оновлення в керівництві Збройних сил України». Президент України В. Зеленський повідомив, що вони «обговорили, якого оновлення потребують Збройні сили України. Обговорили також, хто може бути в оновленому керівництві Збройних сил України». В. Зеленський додав, що «запропонував Валерію Федоровичу й надалі бути в команді» (URL: <https://www.holosameryky.com/a/zaluzhnyi-podav-u-vidstavku/7479557.html>).

Отже, і українському суспільству, і світовій спільноті подано чіткий сигнал: незважаючи на наявні розбіжності, діалог зберігається й надалі, а накопичений досвід та авторитет продовжуватиме працювати на спільну користь і перемогу українського народу. Зокрема, політик М. Бужанський у своєму телеграм-каналі зазначив, що нагнітали з усіх боків так, як ніколи раніше. Натомість безпосередньо факт зміни командування ЗСУ відбувся найцивілізованішим чином: «З повагою до всіх учасників, громадян, бійців. І демонстрацією цієї поваги та єдності перед ворогом» (URL: <https://tsn.ua/ukrayina/civilizovane-zvilnennya-chi-shlyah-do-kapitulyaciyi-reakciyi-politikiv-ta-lideriv-dumok-na-vidstavku-zaluzhnogo-2510110.html>).

Тим паче й безпосередньо В. Залужний у своїх коментарях висловив відповідну позицію: «У перші найскладніші дні Великої війни ми вистояли проти підлого та сильного ворога. Вистояли разом. Наша битва триває і щодня змінюється. Завдання 2022 р. відрізняються від завдань 2024 р. Тому всі повинні змінитися й адаптуватися до нових реалій також. Щоб перемогти теж разом», – зазначив В. Залужний. За словами на сьогодні вже ексголовинокомандувача ЗСУ, між ним та главою держави відбулася важлива й серйозна розмова, було прийняте рішення про необхідність зміни підходів і стратегії. В. Залужний подякував усім, хто поруч. Зокрема, висловив вдячність команді Генерального штабу й Міністерства оборони, а також Президенту України. «Я пишаюсь кожним та кожною в Збройних силах України, які захищають майбутнє наших дітей. Усіма солдатами, сержантами та офіцерами. Схиляю голову перед усіма, хто віддав своє життя за Україну і свободу. Пам'ятаємо й помстимося за всіх. Українці обов'язково переможуть. Слава Україні!» – зазначив він (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3824635-zaluznij-pisla-zustrici-iz-zelenskim-dla-peremogi-vsi-povinni-zminitisa.html>).

Разом з тим слід зауважити, що така важлива подія, як зміна у вищому керівництві армії, що веде повномасштабну війну, не може сприйматися однозначно й цілком очікувано викликала бурю емоцій і думок, які, однак, відображають політичну позицію насамперед коментаторів. Зокрема, політик В. Сюмар стверджує, що рішення про звільнення В. Залужного не має воєнної логіки та несе політичні ризики. Вона побажала всім мудрості: «Мар'яна (Безугла. – Прим. авт.) таки перемогла... Україна в цей день програла. Попри ніби дружнє розставання під красивим соусом “оновлення”. Від усього кількомісячного процесу звільнення, правда, тхне погано. Бо справжніх “членів команди” Мар'яна не торпедує» (URL: <https://tsn.ua/ukrayina/civilizovane-zvilnennya-chi-shlyah-do-kapitulyaciyi-reakciyi-politikiv-ta-lideriv-dumok-na-vidstavku-zaluzhnogo-2510110.html>).

Деякі експерти звернули увагу на недостатню аргументованість рішення. Зокрема, політолог І. Рейтерович заявив, що Президент В. Зеленський після звільнення з посади Головнокомандувача Збройних сил В. Залужного не надав жодних військово-стратегічних аргументів. «Подібні рішення повинні супроводжуватися певними аргументами. Ті аргументи, які ми почули в його зверненні, і ті аргументи, які зараз запускають у публічний простір представники Офісу Президента, на моє переконання, є абсолютно недостатніми», – зазначив І. Рейтерович (URL: <https://hromadske.ua/posts/politolog-pro-vidstavku-zaluzhnogo-ce-suto-politichne-rishennya>).

Натомість політолог В. Фесенко підкреслює, що причини звільнення цілком очевидні й достатньо артикульовані. «Президент, як він сам сказав у зверненні, хоче нової стратегії та підходів. Для нього це пов'язано з новою людиною на посаді Головнокомандувача Збройних сил України», – зазначив В. Фесенко. Проте він відзначив відповідальну позицію В. Залужного. На

його думку, генерал дав сигнал людям, які можуть бути незадоволеними відставкою В. Залужного, залишатися об'єднаними в боротьбі проти ворога. «Я відзначив би відповідальну позицію Валерія Федоровича. Він розуміє, що країна в стані війни має зберігати спокій і стабільність, тому фактично підтвердив, що йде сам. Він зробив це в неконфліктній формі. Я думаю, що це сигнал для всіх його прихильників, хто буде незадоволений цим рішенням, що треба бути спокійними, відповідальними. Головне – захищати свою країну. Усе інше – минуше. Майбутнє винесе свій вердикт, правильно це було чи ні. Поки що важливо, щоб ми залишилися єдиними в боротьбі з ворогом», – зазначив В. Фесенко (URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240208-cze-ochevydno-eksperty-poyasnyly-chomu-zaluzhnyj-pishov-u-vidstavku-z-posady-golovkoma-zsu>).

Дійсно, у цьому випадку вчергове проявилася певна особливість українського істеблішменту й медіа, які у своїх уподобаннях і критиці дуже часто втрачають почуття міри. У намаганні отримати схвальну реакцію від суспільства вони з різних приводів створюють в інформаційному просторі кампанії такого масштабу, який іноді починає нагадувати інформаційно-психологічні операції, спрямовані на розхитування ситуації в країні.

Звісно, події такого масштабу викликали значний інтерес і серед наших партнерів та західних ЗМІ. Зокрема, речник Ради нацбезпеки США Д. Кірбі заявив, що кадрові зміни – справа України та не є ознакою нестабільності у верхівці влади. Впливати на такі зміни партнери не можуть і не мають намірів. «Президент В. Зеленський – Верховний Головнокомандувач Збройних сил України. Лише він вирішує, хто стоятиме на чолі його війська. Саме в цьому й полягає цивільний контроль. Ми це знаємо й працюватимемо з тим, хто керуватиме Збройними силами. Ми продовжимо працювати з нашими українськими колегами», – наголосив речник Ради національної безпеки США Д. Кірбі. У подібному ключі висловився й Генсек НАТО Є. Столтенберг, який назвав указ про звільнення В. Залужного українським рішенням (URL: <https://www.5.ua/polityka/vidstavka-zaluzhnoho-z-posady-holovkoma-shcho-chekaie-nadali-na-zaluzhnoho-henerala-siuzhet-322304.html>).

Разом з оцінкою ситуації, наполегливим підкресленням того, що це саме українське рішення, західні політики запобігають цілком очікуваним інсинуаціям з боку російських пропагандистів щодо керованості України ззовні.

Більшість провідних видань наших партнерів також активно відреагували на зміни в керівництві ЗСУ В. Британське видання «BBC» зазначає, що звільнення В. Залужного не призведе до негайного розв'язання кризи на полі бою, оскільки Україна зазнає нестачі як боєприпасів, так і живої сили.

CNN: «Звільнення Залужного стало найбільшим військовим струсом з моменту повномасштабного вторгнення РФ». Призначення О. Сирського, вважає CNN, «викликало суперечки серед українських сил». «Не можна

звільняти головнокомандувача в розпал війни. Нічого хорошого із цього не вийде. Це грає на руку росіянам», – наголосив один з коментаторів CNN.

Видання «The New York Times» стверджує, що призначення О. Сирського сприймається як «політизований струс військового керівництва України».

The Guardian: «Неясно, як звільнення Залужного покращить становище України».

Видання «The Washington Post» вважає, що заміна Головнокомандувача ЗСУ буде непопулярна серед населення та війська.

The Economist: «Відставка Залужного – новий вирішальний етап у війні», його звільнення «знаменує собою новий і вирішальний етап у війні, у якому Зеленський ризикує помилитися». У цьому виданні вийшла відома колонка В. Залужного про патову ситуацію на фронті (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/09/novyna/bezpeka/zamina-holovkomu-zsu-pro-zvlnennya-zaluzhnoho-ta-pryznachennya-syrskoho-pyshut-zaxidni-zmi>).

Водночас деякі журналісти зауважують, що зміни в керівництві матимуть важливе значення особисто для Президента України. Зокрема, The Wall Street Journal зазначає, що це ще більше посилить відповідальність українського лідера за те, що відбувається на полі бою. «Багато з проблем, які він назвав, включаючи брак західної допомоги та людських ресурсів, не можуть бути вирішені головнокомандувачем. Але призначення Сирського може сприяти налагодженню більш ефективних робочих відносин», – пише WSJ. Водночас, хоча деякі солдати були розчаровані, вони зазначили, що зміна керівництва не змінить ситуації, з якою вони стикаються на полі бою. «Що конкретно зміниться для мене від того, що в мене буде інший головнокомандувач? Абсолютно нічого. Я бачу, де ворог. Я знаю, що з ним робити», – наголосив один з бійців ЗСУ (URL: <https://informer.ua/uk/zvlnennya-zaluzhnogo-shche-bilsh-posilit-vidpovidalnist-zelenskogo-za-situaciyu-na-fronti-wsj>). На думку спостерігачів, на тлі численних, іноді схвальних, іноді панічних, іноді глузливих коментарів політиків, журналістів, експертів саме ці слова відображають реальний стан речей.

Як зазначив політолог Д. Гороховський, на питання щодо відставки В. Залужного відповідь лише історія. «Але сьогодні вже можна казати, що це нормально. Міняти менеджмент – це нормально. Міняти воєначальників – теж. Подивіться будь-який затяжний військовий конфлікт і ви побачите, що це настільки звичайна історія, що в ній немає нічого дивного. Ворог намагався спекулювати на темі. Опозиція намагалася робити те саме. Чому? Тому що наші медіа зробили із Залужного ікону. Можливо, тоді це був найправильніший шлях, не сперечаюся, але це його наслідки», – припускає він. Безпосередньо факт, що все минуло мирно, із взаємоповагою та без скандалу – однозначно гарний знак, наголосив політолог (URL: <https://tsn.ua/ukrayina/civilizovane-zvlnennya-chi-shlyah-do-kapitulyaciyi-reakciyi-politikiv-ta-lideriv-dumok-na-vidstavku-zaluzhnogo-2510110.html>).

Треба підкреслити, що відбулася не лише відставка Головнокомандувача – було розпочато процес перезавантаження всього керівництва ЗСУ. За словами доктора політичних наук П. Олещука, розпочаті зміни залежатимуть не від однієї особи, а від цілої команди. «Стосовно військової оцінки, тут усе залежатиме, зокрема, від команди, яка прийде. Тому що йдеться не лише про відставку Головнокомандувача та призначення іншого, а про достатньо серйозне перезавантаження Генерального штабу. Адже з'явилося повідомлення про те, що Президент України провів розмови з рядом генерал-полковників. Тобто вертикаль керівництва Збройних сил України буде достатньо серйозно перезавантажено», – зазначив П. Олещук (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3824860-zvilnenna-zaluznogo-oznacaie-serjohne-perezavantazenna-genstabu-ekspert.html>).

Дійсно, уже в перші дні у відставку пішли ще декілька воєначальників. Зокрема, В. Зеленський звільнив генерала С. Наєва з посади командувача Об'єднаних сил ЗСУ. Замість нього тут працюватиме генерал-лейтенант Ю. Содоль, який від 2018 р. був командувачем Морської піхоти. Замість звільненого М. Миргородського командувачем Десантно-штурмових військ ЗСУ став бригадний генерал І. Скибюк. Він був командиром 80-ї окремої десантно-штурмової бригади. Також В. Зеленський звільнив командувача Сил територіальної оборони ЗСУ А. Баргилевича. Замість нього він призначив І. Плахуту, який був заступником командувача Оперативно-стратегічного угруповання військ «Хортиця». Натомість А. Баргилевич очолив Генштаб ЗСУ (URL: <https://informer.ua/uk/zvilnennya-zaluzhnogo-shche-bilsh-posilit-vidpovidnist-zelenskogo-za-situaciyu-na-fronti-wsj>).

Зазначені зміни також отримали відповідну оцінку спостерігачів. Зокрема, керівник Центру військово-правових досліджень О. Мусієнко зауважив, що кадрові призначення нового військового керівництва засвідчують принципово важливий крок, це передбачатиме ризиковані в хорошому сенсі та авантюрні дії. Зокрема, не тільки в обороні, а і в проведенні наступальних операцій. «Я думаю, що ці призначення балансують не лише з точки зору рішучості, різкості, ризикованості, а й поміркованості, досвіду та раціоналізму. Я сподіваюся, що нове керівництво надалі вестиме Україну переможним шляхом, щоб завдати поразки ворогові. Рішення вести нас до того, щоб брати кращий досвід, який був запроваджений попереднім Головнокомандувачем ЗСУ генералом Залужним, рішення щодо дронів і роботів. Це наймовірно важливо. Бажаю успіху всім призначеним, рухатися впевнено до перемоги, враховувати попередній досвід», – наголосив О. Мусієнко (URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240208-cze-ochevydno-eksperty-royasnyly-chomu-zaluzhnyj-pishov-u-vidstavku-z-posady-golovkoma-zsu>).

У свою чергу очільник однієї з областей України, яка від початку війни перебуває на передньому краї, вважає корисним проведення змін. Очільник Миколаївської ОВА В. Кім заявив, що дуже поважає В. Залужного за зміни на посаді Головнокомандувача ЗСУ. Він зазначив, що зміна складу команди

генералів може піти на користь України. «Я дуже поважаю В. Залужного, тим паче за те, що він і як він зробив. З одного боку, це має бути сумна новина. З іншого – я розумію, що змінюється не Залужний на Сирського, а команда генералів. ...Зі звернення я там бачу прізвища, які воювали на півдні та керували бригадами. Безпосередньо я знаю, що вони робили і як вдячна Миколаївщина саме їм. Якщо ми кажемо про таких молодих генералів, бойових, які йдуть зараз в команду та на зміну, то це точно буде позитивно. Це моя особиста думка», – зазначив В. Кім (URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240208-cze-ochevydno-eksperty-poyasnyly-chomu-zaluzhnyj-pishov-u-vidstavku-z-posady-golovkoma-zsu>).

Треба зауважити, що, на думку спостерігачів, жвава реакція російської пропаганди на зміни в керівництві ЗСУ також опосередковано свідчить про позитивний характер процесів. Зокрема, вони активно намагаються дискредитувати нового Головнокомандувача ЗСУ О. Сирського й нав'язують йому образ радянської та російської людини. Зокрема, пропагандисти активно шукають його родичів у Росії або ж «друзів родини», у яких беруть коментарі та поширюють в інформаційному просторі з відповідним контекстом.

Мета кампанії полягає в спробі дискредитувати Головнокомандувача ЗСУ та знизити довіру до нього. Водночас у Центрі протидії дезінформації наголошують на декількох пунктах, які важливо пам'ятати: О. Сирський тривалий час був частиною команди колишнього Головнокомандувача В. Залужного; керував успішними операціями, у тому числі зі звільнення Київської та Харківської областей. Наразі команда Головнокомандувача складається з молодих командирів, які пішли на підвищення. «Підтримка кампанії про те, що Головком є “російською людиною” – це підігравання ворожій дезінформації. Довіра до ЗСУ має залишатися на найвищому рівні» (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/11/novyna/bezpeka/rosijska-propahanda-zapustyla-dezinformacijnu-kampaniyu-proty-syrskocho>).

Отже, подія, про яку так багато говорили протягом декількох останніх місяців, відбулася, процес перезавантаження військового керівництва розпочався. Оцінки події як в Україні, так і за її межами дуже різняться. Серед перших результатів експерти відзначають зростання відповідальності Президента, який прийняв це непросте рішення. Але лише час покаже, наскільки воно було вірне і своєчасне.

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

П'ятдесят мільярдів євро для України: деталі погодження рішення про допомогу від ЄС в оцінках експертів

Європейський Союз продовжує підтримувати Україну у важкі часи її боротьби з російською агресією. На спеціальному саміті 1 лютого лідери ЄС схвалили виділення для України 50 млрд євро в межах програми «Ukraine

Facility». Це найбільша в історії Євросоюзу сума допомоги державі, що не входить до складу ЄС.

«Усі 27 лідерів домовилися про додатковий пакет підтримки в 50 млрд євро для України в рамках бюджету ЄС. Це забезпечить стійке, довгострокове, передбачуване фінансування для України. ЄС бере на себе лідерство та відповідальність у підтримці України. Ми знаємо, що поставлено на карту», – написав голова Європейської ради Ш. Мішель у мережі «X» (колишній «Твіттер») (URL: <https://espresso.tv/svit-vsi-27-derzhaves-pogodili-nadannya-ukraini-50-mlrd-evro-dopomogi>).

Президент України В. Зеленський подякував лідерам ЄС за допомогу, відзначивши, що «продовження фінансової підтримки ЄС для України зміцнить довгострокову економічну та фінансову стабільність, що не менш важливо, ніж військова допомога та санкційний тиск на Росію» (URL: <https://tsn.ua/politika/nadannya-ukrayini-50-mlrd-yevro-zelenskiy-vidreaguvav-na-dopomogu-2504854.html>).

Спеціальний фінансовий інструмент ЄС для України передбачає фінансування до 50 млрд євро на чотири роки, до 2027 р. включно. Гроші виділятимуться у вигляді кредитів, які становитимуть 33 млрд євро, і безповоротних грантів – 17 млрд євро. Ці кошти мають підтримати макрофінансову стабільність, сприяти відновленню України після війни та модернізації під час євроінтеграції (URL: https://zaxid.net/lideri_yes_shvalili_nadannya_ukrayini_50_mlrd_yevro_dopomogi_n1579175).

«Програма доповнить уже існуючі інструменти підтримки України, такі як бюджетні гарантії, фінансові інструменти та інше фінансування для розвитку приватного сектору», – розповіли в Міністерстві економіки України. З домовленої суми 39 млрд євро буде спрямовано до державного бюджету для посилення макрофінансової стабільності. У рамках програми також передбачено спеціальний інвестиційний інструмент для покриття ризиків у пріоритетних секторах, обсяг якого становитиме 8 млрд євро. Фінансування в рамках цього інструменту зможуть отримати інвестори через ЄБРР, ЄІБ та інші міжнародні інституції. Очікується, що реалізація проєктів усередині цього інструменту дасть змогу залучити додаткові 30 млрд євро інвестицій.

На додаток, бюджет програми Ukraine Facility передбачає окремий напрям технічної підтримки, зокрема кошти на покриття відсотків за кредитами в рамках Ukraine Facility, що становитиме 3 млрд євро. Фінальний регламент надання Україні допомоги має прийняти Європарламент на пленарній сесії, запланованій на 26–29 лютого 2024 р. (URL: https://buh.ligazakon.net/news/225418_vrosoyuz-nadast-ukran-fnansuvannya-rozmrom-50-mlrd-vro-u-2024-2027-rokakh).

Президент Європейської комісії У. фон дер Ляєн на пресконференції в Брюсселі заявила, що Євросоюз розглядає Український фонд як гнучкий інструмент, який може використовуватися в найкращий час та найбільш

доцільних пропорціях в інтересах України. «Пакет у 50 млрд (євро) має бути використаний протягом чотирьох років, але ми маємо гнучкість, щоб виплачувати ці гроші найкращим чином, там і коли вони необхідні. На цей час не було прийнято жодних рішень про деталі, але ми ще не на стадії здійснення виплат. Він, у цілому, є гнучким бюджетом», – зауважила президент Єврокомісії. Вона наголосила, що це рішення Євросоюзу може також відіграти позитивну роль в ухваленні рішення Конгресу США щодо фінансової підтримки України (URL: https://lb.ua/world/2024/02/01/596502_ievrosoyuz_zberigaie_gnuchkist_shchob.ml).

«Ми розраховуємо отримати перший платіж обсягом 4,5 млрд євро вже в березні. Наразі уряд працює над відповідною угодою про перехідне фінансування спільно з європейськими партнерами. Ми вдячні нашим союзникам за допомогу та довіру до України», – зазначила перший віцепрем'єр-міністр, міністр економіки Ю. Свириденко. Вона додала, що рішення Європейської ради також відображає позитивну оцінку підготовки Плану для Ukraine Facility. Після затвердження регламенту в Європарламенті відповідні фінальні умови програми буде враховано в Плані. Коли документ буде затверджено Кабміном, План буде передано на розгляд Європейській комісії.

План для Ukraine Facility передбачає здійснення структурних реформ у державному секторі, проведення ряду економічних реформ, спрямованих на розвиток бізнес-клімату та підприємництва, а також кроки для розвитку пріоритетних секторів, що можуть забезпечити швидке економічне зростання. Як зазначила Ю. Свириденко, на сьогодні План враховує 144 показники, 45 з яких буде досягнуто у 2024 р. За словами народного депутата Я. Железняка, на перший квартал у програмі заплановано п'ять маяків, які Україна виконає (наприклад, там ідеться про Національну стратегію доходів до 2030 р., ухвалену урядом, та про законопроект щодо незалежності САП).

«Це не фінальна редакція, маяки можуть змінитися до ухвалення виділення 50 млрд євро Європарламентом 26–29 лютого. Але оскільки Україні дуже терміново потрібне зовнішнє фінансування, то вимоги до першого кварталу будуть дуже прості й більшість з них уже виконано (у межах того ж МВФ)», – зазначив Я. Железняк (URL: <https://focus.ua/uk/economics/625391-shchob-viplatiti-pensiji-i-zarplati-chomu-ukrajini-vazhlivo-nayskorishe-otrimati-dopomogu-vid-yes>).

Підтримка в рамках програми «Ukraine Facility» Європейського Союзу надаватиметься щоквартально за виконання визначених у Плані критеріїв щодо проведення передбачених реформ. Ukraine Facility передбачає 15 ключових напрямів реформування, імплементація яких сприятиме модернізації нашої країни на шляху до ЄС. Програма також підтримуватиме перехід до зеленої, цифрової та інклюзивної економіки, яка поступово узгоджуватиметься з правилами та стандартами ЄС

(<https://finclub.net/ua/news/lidery-yes-odnoholosno-pohodyly-50-mlrd-ievro-dopomohy-dlia-ukrainy.html>).

Серед ключових напрямів реформ зазначено такі:

- держуправління та управління державними фінансами;
- судова система, боротьба з корупцією і відмиванням грошей;
- фінансові ринки;
- управління державними активами;
- людський капітал та бізнес-середовище;
- регіональна політика й децентралізація;
- енергетичний сектор, зелений перехід і захист навколишнього середовища;
- транспорт;
- агропродовольчий сектор;
- цифрова трансформація.

Отже, програма передбачає системне та прогнозоване фінансування за результатом виконання узгоджених сторонами умов. На кожен квартал буде передбачено перелік кроків, після виконання яких виділятимуться гроші. У 2024 р. очікується найбільша сума – 18 млрд євро (URL: <https://rubryka.com/2024/02/01/yes-zatverdyyv-vydilennya-rekordnyh-50-mlrd-yevro-dlya-ukrainy-mishel>).

Найбазовіша умова для надання Україні фінансової допомоги полягає в тому, що вона повинна залишатися функціонуючою демократією, яка підтримує верховенство закону та захист фінансових інтересів Євросоюзу. Далі в справу вступає багаторівнева система аудиту й контролю.

По-перше, безпосередньо Київ має реформувати систему аудиту та контролю Української держави як частину запланованих реформ. По-друге, Єврокомісія зможе проводити перевірки реалізації проєктів у будь-який момент проєктного циклу. По-третє, незалежна рада аудиторів звітуватиме перед нею про можливе нецільове використання коштів у рамках програми підтримки.

Для отримання 50 млрд євро Київ і Брюссель мають ще підписати рамкову угоду про допомогу ЄС. Цей документ міститиме юридично зобов'язуючі механізми керування, контролю, моніторингу, оцінювання, звітності та аудиту коштів Євросоюзу, а також заходи із запобігання, розслідування й усунення порушень, шахрайства, корупції та конфліктів інтересів.

Наприклад, Київ зобов'яжуть публікувати дані про фізичних і юридичних осіб, які отримують на реалізацію реформ та інвестицій суми понад 500 тис. євро. Україна має створити систему моніторингу та щорічно звітувати перед Єврокомісією про виконання плану. Цей захід включатиме доповідь про систему внутрішнього контролю України та про будь-які суми, які були необґрунтовано виплачено або використано не за призначенням і в кінцевому підсумку відшкодовані ЄС.

Пропорційні вимоги до звітності пред'являтимуться і до одержувачів фінансування Євросоюзу. Механізми контролю для них ґрунтуватимуться на системах, правилах і процедурах міжнародних фінансових організацій і партнерів.

Дотримання затвердженого плану що три місяці перевірятиме Європейська комісія. Якщо Україна виконуватиме заплановане – ЄС надаватиме транш допомоги, якщо ні – фінансування не надходитиме. Під час спеціального саміту ЄС також було вирішено проводити щорічні дебати про програму допомоги Україні на основі звітів Єврокомісії. Крім того, Європейська рада може попросити Єврокомісію внести пропозицію з оновленим варіантом фінансової допомоги Києву. Як зазначив представник України при ЄС, це можливість адаптувати суму допомоги до подальших потреб українців. Він припускає, що її переглядатимуть у бік збільшення. Водночас нові умови, затверджені Єврорадою, не передбачають можливості блокування допомоги Україні з боку окремих країн ЄС. Очевидно, що ця норма убезпечує Україну насамперед від непередбачуваних дій Угорщини, яка повсякчас перешкоджає співпраці України та ЄС ([URL: https://www.dw.com/uk/50-mlrd-dla-ukraini-so-potribno-znati-pro-novu-dopomogu-es/a-68188377](https://www.dw.com/uk/50-mlrd-dla-ukraini-so-potribno-znati-pro-novu-dopomogu-es/a-68188377)).

Рішення про дебати щодо програми і можливий перегляд фінансової рамки через два роки, за повідомленнями ЗМІ, є компромісним із метою уникнути вето угорського Прем'єр-міністра В. Орбана, яке він уже застосовував щодо програми бюджетної допомоги Україні на 50 млрд євро під час голосування 14 грудня 2023 р. і погрожував знову скористатися цим інструментом, якщо фінансування не переглядатиметься щороку. Щоб схвалити угоду про надання пакета допомоги Україні на 50 млрд євро, країни-члени Європейського Союзу навіть розглядали можливість позбавити Угорщину права голосу, застосувавши процедуру покарання за ст. 7 Договору про Європейський Союз 2007 р. за порушення верховенства закону. Ця стаття, по суті, є найсерйознішою зброєю ЄС проти держави-члена, що може призвести до припинення права голосу. Зрештою, у разі відмови В. Орбана підтримати загальну позицію 26 інших членів ЄС були готові укласти окремі двосторонні угоди про допомогу Україні, хоча це зайняло б значно більше часу і запропонувало б лише короткострокове рішення. «Можливо, Угорщина може створити більше проблем, – заявив один з високопосадовців ЄС, який був присутній на саміті в Брюсселі першого лютого. – Можливо, Угорщина зможе змусити нас використати кілька різних інструментів. Але зрештою Угорщина не зможе перешкодити нам надати гроші Україні».

Варто зауважити, що протягом більшої частини свого 13-річного перебування при владі В. Орбан використовував антагоністичні відносини з ЄС, щоб активізувати виборців і досягати фінансових поступок від Брюсселя. Напередодні першого голосування за допомогу Україні від ЄС, яке відбувалося 14 грудня минулого року, В. Орбан своєю позицією вже добився

поступок з боку ЄС: йому розблокували частину із заморожених для Угорщини коштів – 10 млрд євро. Утім, це не завадило йому накладити вето під час голосування у Європейській раді з приводу допомоги Україні. Протягом січня тривали переговори лідерів ЄС з В. Орбаном щодо досягнення компромісу. Попри неодноразові заяви угорського Прем'єра та його союзників про те, що протидія допомозі Україні не пов'язана із фінансуванням Угорщини з боку ЄС, В. Орбан зажадав виплати 20 млрд євро, що залишилися замороженими через проблеми, пов'язані з порушенням принципів верховенства закону та фундаментальними правами в Угорщині. «Це чудова нагода для Угорщини дати зрозуміти, що вона має отримати все, що їй належить», – заявив угорський прем'єр-міністр ([URL: https://rubryka.com/2023/12/18/pozbavyty-prava-golosu-v-yes](https://rubryka.com/2023/12/18/pozbavyty-prava-golosu-v-yes)).

Угорський лідер також зазначив, що «має ще 75 можливостей заблокувати процес вступу України, оскільки кожен етап вимагає одноголосного схвалення членів ЄС». Ситуація ще більше ускладнюється тим, що в липні Угорщина прийме шестимісячне головування в блоці, що є ще одним потенційним джерелом важелів впливу.

Раніше В. Орбан заявив, що готовий проголосувати за надання Україні коштів, якщо голосування за нові транші проходитимуть щороку. У такий спосіб Будапешт отримав би можливість тиснути на Брюссель кожного року, хоча В. Орбан не визнавав, що це є спробою шантажу.

«Віктор точно хоче бути в центрі уваги кожного разу, коли ми тут, але так бути не повинно. Треба погодитися і дотримуватися цього. І, звісно, ми можемо переглядати прийняті нами рішення, але Україні потрібні довгострокові зобов'язання», – наголосила Прем'єр-міністр Естонії К. Каллас, говорячи про свого угорського колегу.

«Я не можу зрозуміти, я не можу прийняти цю дуже дивну і дуже егоїстичну гру Віктора Orbana. І немає місця для компромісу щодо наших принципів, таких як верховенство права, і точно немає місця для компромісу щодо питання України», – наголосив прем'єр-міністр Польщі Д. Туск напередодні саміту ЄС. Він додав, що «плану Б не існує: Орбан має вирішити, чи є Угорщина частиною спільноти, чи ні» ([URL: https://lb.ua/world/2024/02/01/596382_bryusseli_startuvav_samit_lideriv_ies.htm](https://lb.ua/world/2024/02/01/596382_bryusseli_startuvav_samit_lideriv_ies.htm))

Аби досягти компромісу в повторному голосуванні за допомогу Україні, європейські лідери надали пріоритет переконанню В. Orbana не застосовувати вето, пояснивши йому наслідки можливої ізоляції Угорщини, та висловили готовність прийняти деякі вимоги Будапешта. Як пише The Guardian, В. Орбан погодився підтримати пакет допомоги для України після того, як піддався тиску після серії зустрічей напередодні голосування з прем'єр-міністрами Італії, Франції та Німеччини. Вони домовилися про два компроміси – через два роки Європейська комісія проведе перегляд витрат. Але за це голосуватимуть. Був також додатковий захід щодо механізму обумовленості верховенства права, підкреслив речник. У разі потреби через

два роки Європейська Рада запропонує Комісії внести пропозицію для її перегляду.

Таким чином, лідери ЄС подолали довготривалу опозицію Угорщини й досягли домовленості про виділення макрофінансової допомоги Україні в розмірі 50 млрд євро. Значну частину коштів, отриманих від Європейського Союзу, український уряд спрямує до бюджету, щоб профінансувати бюджетний дефіцит. Про це раніше заявляв прем'єр-міністр Д. Шмигаль. А за словами Міністра соціальної політики України О. Жолнович, частину коштів від ЄС збираються спрямувати на соціальну сферу, що дасть змогу Україні планувати та своєчасно виплачувати соціальну допомогу громадянам із вразливих категорій. «Тобто у держави будуть кошти на пенсії та допомоги багатодітним сім'ям, людям з інвалідністю, малозабезпеченим тощо. Це можливість покривати все те, що ми вклали в наш бюджет, повністю, спокійно і планомірно. Усі видатки на малозабезпечені сім'ї та внутрішньо-переміщених осіб, багатодітних сімей, а також доплати до пенсій, чорнобильцям, шахтарям. Тому всі ці витрати ми зможемо покрити за допомогою міжнародних партнерів», – запевнила О. Жолнович.

Важливо зазначити, що сфера застосування 50 млрд євро не поширюється на гуманітарну допомогу, оборону і підтримку країн Євросоюзу, які забезпечують захист українських біженців. Кошти на ці цілі виділяються через інші фінансові інструменти ЄС.

За висновками експертів, фінансова допомога від Євросоюзу є критично необхідною для покриття дефіциту бюджету України, який на цей рік закладено на рівні 1,57 трлн грн (еквівалент 42 млрд дол. за поточним офіційним курсом). Однак, як наголошує директор аналітичного департаменту інвестиційної компанії «Eavex Capital» Д. Чурін, надходження коштів від ЄС – це борг, а не подарунок. «Відповідно, перший транш від ЄС у розмірі 4,5 млрд євро (4,9 млрд дол.) – це лише 12 % від загальної суми очікуваної зовнішньої підтримки на цей рік. На жаль, на відміну від фінансування від США, яке у своїй більшості йде на грантовій основі, надходження від ЄС відбуваються у формі кредитів, що збільшує загальний борг України. За 2023 рік державний та гарантований державою борг України зріс на 34 млрд дол., загалом до 145 млрд дол., що у відносному порівнянні досягло еквівалента 84 % від ВВП країни. З урахуванням подальшої необхідності у зовнішньому фінансуванні, Eavex Capital прогнозує збільшення рівня боргу України до 170 млрд дол. у 2024 р., що буде у відносному вираженні дорівнювати 90 % від ВВП», – зазначає Д. Чурін. Тож, у майбутньому значне боргове навантаження обмежуватиме уряд у можливості інвестувати достатні обсяги коштів у відбудову та розвиток інфраструктури країни (URL: <https://focus.ua/uk/economics/625391-shchob-viplatiti-pensiji-i-zarplati-chomu-ukrajini-vazhливо-nayskorishe-otrimati-dopomogu-vid-yes>).

Проте пакет допомоги від Євросоюзу суттєво полегшить виконання українського держбюджету, оскільки вже в січні 2024 р. довелося істотно

скоротити видатки бюджету, щоб пройти місяць в умовах найменших за весь час надходжень іноземної допомоги, зазначає економіст ЦЕС М. Самойлюк. Фактично, очікуваний перший транш у сумі 4,5 млрд євро дасть змогу перекрити більшу частину потреби у фінансуванні держбюджету в березні, наголошує він. М. Самойлюк також переконаний, що коштів, які Україна отримає цього року від ЄС, має вистачити на стабільне фінансування соціальних виплат, тим більше, що така умова закладена в програму співпраці з МВФ, як одне із зобов'язань нашого уряду.

Аналітик, економіст, експерт аналітичного центру «Об'єднана Україна» О. Куш зазначає, що зовнішня допомога є критично важливою для України. Адже під час війни є величезна внутрішня нестача: дефіцит державної скарбниці становить більш ніж 20 % ВВП, а це приблизно 30 млрд дол. Крім того, існує дефіцит торговельного сальдо як структурної частини платіжного балансу. Різниця між експортом і імпортом – від'ємна та сягає майже 40 млрд дол». Торговельний мінус, пояснює експерт, треба перекривати за рахунок надходження валюти в країну, чим і може стати транш ЄС.

«Зовнішня допомога покриває одночасно два дефіцити, – зауважує О. Куш. – По-перше, торговельний, тобто надходження валюти, за рахунок якої Україна може купувати імпорт, у тому числі військово-технічний. По-друге, покриття дефіциту державного бюджету. Україна зараз фактично має два таких бюджети: соціальний, на 1,5 трлн грн, та військовий – теж приблизно 1,5 трлн грн фінансування сектору оборони. На зарплату військовим Україна заробляє внутрішніми податками. Соціальний сектор фінансується переважно за рахунок зовнішньої підтримки. Ідеться про виплати пенсій, субсидій, зарплат бюджетникам. Якщо цих грошей не буде – виникають величезні проблеми» (URL: <https://www.rfi.fr/uk>).

Аналітик також додає, що надані партнерами кошти запускають в Україні внутрішню економічну модель, тобто кругообіг капіталу. «Завдяки тому, що формується платоспроможний попит, Україна може стягувати податки з внутрішнього споживання, імпорту і щось заробляти. Якщо цих грошей не буде, то і платоспроможний, і внутрішній торговельний попити суттєво скоротяться, відповідно впадуть і внутрішні податкові надходження», – пояснює О. Куш.

Експерт зауважує, що Україна не може знайти внутрішні компенсатори втрати такої зовнішньої допомоги. Залучати гроші на зовнішніх ринках у приватних кредиторів немає змоги, адже жоден інвестиційний чи венчурний фонд не піде на це під час наявних геополітичних ризиків. Міжнародний валютний фонд наразі теж не є «кредитором останньої надії», як це було у 2014–2015 рр. Ідеться лише про обмежену допомогу – чотирирічний пакет фінансування для України на 15,6 млрд дол.

50 млрд євро – це добре, але замало, вважає очільник бюджетного комітету Європарламенту Й. ван Овертвельдт. Цими коштами не вдасться задовольнити цивільні потреби України повною мірою, написав політик у

своєму блозі. За його розрахунками, дефіцит фінансування для України на чотири роки складає 22 млрд євро. Й. ван Овертвельдт узяв до уваги щомісячну потребу України в три млрд євро на не військові потреби, а також домовленість між ЄС та США – порівну ділити нестачу. Згідно з ухваленим на саміті в Брюсселі фінансовим пакетом, Україна щорічно отримуватиме замість 18 млрд євро близько 12,5, уточнює політик.

«Важливе застереження полягає у тому, що наведений вище розрахунок є мінімальним, бо оцінка українського уряду в 36 мільярдів євро щорічних цивільних потреб є мінімальною. Ще важливіше застереження: американці мають подолати труднощі й взяти на себе частину дефіциту бюджету України. Але, станом на сьогодні, це викликає сумніви, бо республіканці в потворній боротьбі з прийомами нижче пояса перехопили плани Байдена підтримати Україну, що призвело до повного партійного тупика», – зауважив Й. ван Овертвельдт (URL: <https://podrobnosti.ua/2490014-50-mlrd-vro-tse-dobre-ale-zamalo-golova-bjudzhetnogo-komtetu-s.html>).

Однієї європейської підтримки для задоволення потреб України недостатньо, констатує старший аналітик з питань ЄС Міжнародної кризової групи М. Мучник. «Існує велика невизначеність щодо виборів у США та їхніх наслідків для підтримки України, особливо з урахуванням того, що Трамп лідирує в опитуваннях громадської думки. Непередбачуваність на американському фронті в поєднанні з потенційним сплеском ультраправих у Європі може перетворити додаткову підтримку України на дедалі більше джерело розколу всередині ЄС і між країнами-членами», – наголошує вона. На її думку, це особливо актуально в умовах, коли економічні наслідки війни стають дедалі очевиднішими для європейців.

М. Мучник вказує, що результати майбутніх виборів до Європарламенту, де ультраправі, згідно з останніми опитуваннями, можуть стати третьою за величиною групою, а також президентських і парламентських виборів у дев'яти країнах-членах ЄС також можуть зіграти свою роль у підриві європейської єдності щодо допомоги Україні. «Євросоюзу, можливо, доведеться проявити винахідливість, щоб продумати різні сценарії та подолати майбутні вето й опір тому, що підтримує більшість країн-членів», – зауважує експертка (URL: <https://www.dw.com/uk/50-mlrd-dla-ukraini-so-potribno-znati-pro-novu-dopomogu-es/a-68188377>).

Недостатня допомога Україні з боку Заходу стала темою для обговорення депутатами Європарламенту у Страсбурзі шостого лютого. Там відбулися дебати про потребу непохитної підтримки України після двох років повномасштабного вторгнення Росії. Члени всіх впливових політичних груп висловили переконання, що попри безпрецедентну солідарність із Києвом ЄС робить недостатньо і тому має збільшити свою фінансову, військову та гуманітарну підтримку Україні, щоб гарантувати поразку путінської Росії.

«Українці не втрачають своїї мужності та жертвовності, але ми заволікаємо з нашою допомогою. Протягом цих років наша допомога давала

можливість не програти війну, але її було замало для перемоги», – констатував литовський депутат від «Європейської народної партії» А. Кубілюс. За його словами, минулого року «Росія витратила на війну понад 100 млрд євро, а українці включно з усією нашою допомогою змогли залучити 80 млрд євро». Уся військова допомога ЄС за минулий рік становила 0,1 % від ВВП ЄС (URL: <https://www.dw.com/uk/u-evroparlamentu-proponuut-uklasti-plan-peremogi-ukraini/a-68187966>).

На думку А. Кубілюса, такий стан речей пояснюється тим, що обсяги європейської допомоги залежить від «індивідуальних добровільних рішень кожної країни-члена». «Нам потрібен план перемоги України, який покриє всі військові потреби України, а не лише боєприпаси», – вважає євродепутат. Цей план повинен базуватися на зобов'язанні кожної країни ЄС надавати Україні військову допомогу в обсязі не менше, ніж 0,25 % від національного ВВП.

Не ускладнювати та не заформалізувати питання надання системної допомоги Україні закликала представниця консерваторів, євродепутат з Польщі А. Фотига. На її думку, щоб здобути військову та економічну перевагу у війні з Росією, Україні необхідна підтримка ЄС. «І для того, щоб її надати, нам потрібна лише політична воля», – заявила А. Фотига.

Одним із способів допомогти Україні може бути використання російських заморожених активів, вважає ще один євродепутат із Польщі В. Цімошевич. Він наполягає на повній конфіскації коштів, замість передачі від них прибутків, як це поки що планує зробити ЄС.

«Політика опортуністичних лідерів триває – через захист заморожених активів агресора від конфіскації і їх використання для підтримки жертви. Це ганьба, що замість конфіскації російських активів, політичні лідери вигадують оманливі формули, як запропонувати Україні невелику частку того, що можна дати. Ганьба, що американський конгрес блокує необхідні поставки зброї та амуніції, зраджуючи українських солдатів перед посиленням тиском Росії. Знову в історії маємо вибір між законом і миром з одного боку та ганьбою і війною з іншого», – заявив польський політик (URL: <https://podrobnosti.ua/2490014-50-mlrd-vro-tse-dobre-ale-zamalo-golova-bjudzhetno-go-komtetu-s.html>).

Країни Великої сімки та ЄС також розглядають варіант використати знерухомлені активи російського Центробанку як заставу, випустивши боргові зобов'язання для відновлення України. Таку ініціативу просуває Бельгія, проте єдиного рішення щодо їх використання саме на поточні потреби Києва серед лідерів Заходу поки немає.

Поки ж, за словами народного депутата, члена комітету ВР з питань бюджету Л. Забуранної, ухвалені у ЄС 50 млрд євро залишаються єдиним прогнозованим джерелом поповнення українського бюджету з-за кордону на найближчі роки. За підрахунками кабміну, загальний обсяг необхідного іноземного вливання становить 42 млрд дол. Київ розраховує отримати кошти від Сполучених Штатів Америки, Міжнародного валютного фонду та

інших закордонних партнерів. У разі їх відсутності, буде змушений урізати програми фінансування.

«Зараз ми бачимо погодження від Європейського Союзу, але не 18 млрд, як було минулоріч, воно менше. І на жаль, поки що не відбувається підтвердження нашої допомоги від Сполучених Штатів Америки. Якщо в нас грошей не буде вистачати, то почнуть скорочувати бюджет по незахищених видатках, як наприклад програми відновлення, програми підтримки бізнесу тощо» (URL: <https://podrobnosti.ua/2490014-50-mlrd-vro-tse-dobre-ale-zamalogolova-bjudzhetnogo-komtetu-s.html>).

До того ж експерти попереджають про численні внутрішні та зовнішні виклики, з якими можуть зіткнутися Київ і Брюссель під час реалізації плану «Ukraine Facility». «Головним завданням буде узгодження очікувань ЄС і України, – каже старший аналітик по Україні Міжнародної кризової групи С. Шлегель. – Їй належить провести величезну кількість реформ за короткий час, і ці заходи можуть виявитися непопулярними».

До того ж Україні доведеться продовжувати боротьбу з корупцією. «Наразі вони виконали непогану роботу і просунулися в рейтингу Transparency International, але все ж завжди є небезпека, коли йдеться про великі гроші», – констатує С. Шлегель.

На його думку, одна з найбільших перешкод – брак кваліфікованої робочої сили, з якою Україна зіткнулася через війну, що триває. Щоб реалізувати амбітний план Києва і Брюсселя, потрібно знайти багато фахівців, «які зможуть виконати всі ці складні завдання з реформування та відновлення України», зазначає С. Шлегель (URL: <https://www.dw.com/uk/50-mlrd-dla-ukraini-so-potribno-znati-pro-novu-dopomogu-es/a-68188377>).

Отже, підтримка України з боку ЄС, яка загальмувалася з кінця минулого року, нарешті активізувалася і втілилася в реальний план допомоги обсягом 50 млрд євро, який реалізовуватиметься протягом чотирьох років. Експерти констатують, що ця фінансова підтримка є критично важливою, але водночас недостатньою для України. Вона значно менша, ніж фінансування, надане Україні Євросоюзом минулого року, залишаючись при цьому єдиним прогнозованим джерелом поповнення українського бюджету з-за кордону, оскільки асигнування в розмірі близько 60 млрд дол. від Сполучених Штатів Америки досі не виділено. Крім того, допомога Європейського Союзу, яка є ретельно структурованою та виписаною з усіма можливими напрямками і способами підтримки України, концентрується на бюджетній сфері та на сфері реформ, тобто не використовується на підтримку власне Збройних сил. Водночас забезпечення потреб фронту й сектору безпеки України в цілому нині є головним пріоритетом, від якого залежить спосіб і міра використання як зовнішніх, так і внутрішніх фінансових інструментів. Утім, загалом очевидно, що погодження 50 млрд євро допомоги Україні є значущим і важливим кроком європейської співдружності, який додасть стійкості українській економіці й безперечно посприє українській перемозі.

Сподіваємося також, що аналогічні рішення приймуть і Сполучені Штати Америки, оскільки з кожним днем ціна їх затягування зростає.

С. Горова, ст. наук. співроб. ФПУ НБУВ

Допомога Україні з боку США: очікування і перспективи

У неділю, 11 лютого, сенат США наблизився до ухвалення пакету допомоги на суму 95,34 млрд дол. для України, Ізраїлю та Тайваню. Верхня палата Конгресу США в неділю проголосувала за припинення дебатів та внесення поправок до законопроєкту Н.815. «Очолуваний Демократичною партією сенат усунув останню процедурну перешкоду та просунувся далі в напрямі остаточного голосування за ухвалення закону про зовнішню допомогу найближчими днями», – ідеться в повідомленнях ЗМІ (URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/02/11/novyna/svit/senat-ssha-pohodyvsya-provesty-finalne-holosuvannya-zakonoprojekt-pro-dopomohu-ukrayini-ta-izrayilyu#google_vignette. 2024. 11.02). На підтримку ініціативи висловилися 67 сенаторів, 27 законодавців проголосували проти. Для ухвалення рішення було достатньо 60 голосів «за».

Таким чином, процес ухвалення законопроєкту із зовнішньою підтримкою просувається далі за процедурою. Наступним кроком має стати голосування по суті законопроєкту у вигляді, який він має тепер. Для цього потрібна підтримка щонайменше 51 законодавця. Як очікується, голосування з цього питання відбудеться впродовж найближчих днів, оскільки за правилами, має пройти не менше 30 годин після припинення дебатів.

Однак доцільно нагадати саму історію проблеми. Так, за даними інформаційного бюлетеня бюро з військово-політичних питань США (URL: <https://www.state.gov/u-s-security-cooperation-with-ukraine>. 2024. 27.12), за час війни Україна одержала від США допомогу на суму близько 111 млрд дол., з них 44,2 млрд – озброєння та боєприпаси. Американці стали головними донорами й постачали практично все: від набоїв до стрілецької зброї, від протитанкових комплексів до бронетехніки і систем ППО й ПРО. Головне – артилерію, ствольну й реактивну, і понад 2 млн пострілів лише до систем 155 калібру.

У жовтні 2023 р. Президент США Д. Байден подав до Конгресу запит на виділення майже 106 млрд, з яких близько 61,1 млрд мали бути призначені Україні. Решта – на потреби Ізраїлю і Тайваню. Таке поєднання мало б забезпечити голоси конгресменів від Республіканської партії, частина з яких проти підтримки України, утім зазвичай лояльна щодо Ізраїлю.

Республіканці натомість пропозицію відхилили й запропонували розділити допомогу Києву й Тель-Авіву. У підсумку Білий дім і представники обох партій на кілька місяців загрузли в консультаціях і пошуку компромісу щодо угоди про кордон, де пакети допомоги Україні,

Ізраїлю та країнам Азіатсько-Тихоокеанського регіону поєднували з асигнуваннями на укріплення південного кордону США й запровадженням жорстких обмежень для іммігрантів.

Четвертого лютого сенатори оприлюднили погоджений обома партіями 370-сторінковий проєкт угоди про кордон, яка передбачала виділення 118,28 млрд доларів, з яких 60,06 млрд – Україні, 14,1 млрд – Ізраїлю, 10 млрд – на гуманітарну допомогу цивільним особам у глобальних кризах, включно з палестинцями та українцями, 20,2 млрд – на охорону кордону. Документ також пропонував кардинальну зміну міграційного законодавства.

Проте Д. Трамп назвав угоду «слабкою», а спікер Палати представників М. Джонсон, представник трампівського крила в Республіканській партії, заявив, що навіть не ставитиме її на голосування.

Шостого січня Палата представників відхилила ініціативу республіканців про 17,6 млрд дол. військової допомоги Ізраїлю. Проти проголосували не лише демократи, які назвали документ цинічною атакою на угоду про кордон, а й група крайніх правих республіканців, які загалом прагнуть скоротити будь-яку допомогу іноземним країнам.

Сенат очікувано провалив голосування щодо угоди про кордон сьомого січня.

Ч. Шумер, лідер демократичної більшості в сенаті, запропонував проголосувати новий документ – угоду без кордону: погодити пакети допомоги на загальну суму 95,34 млрд, виключивши із законопроєкту питання міграційної політики. «Республіканці казали, що не можуть проголосувати допомогу Україні без кордону. Тепер вони кажуть, що не можуть проголосувати за допомогу Україну з кордоном. Я даю їм вибір», – заявив він.

Проте восьмого лютого сенат США таки проголосував процедурне рішення для подальшого розгляду законопроєкту про виділення додаткової допомоги Україні, Ізраїлю й Тайваню в розмірі 95,34 млрд (URL: https://lb.ua/news/2024/02/09/597576_dopomoga_ssha_chi_maie_ukraina_plan_b.html. 2024. 9.02).

Тож не дивно, що це рішення сенату та рішення Верхньої палати Конгресу США від 11 лютого поточного року, як і ситуацію загалом, активно коментують в експертних колах. Так, на думку аналітиків, у разі відсутності американської допомоги українська армія не буде раптово розгромлена, «але деградація її сил буде невблаганною» (URL: <https://www.nytimes.com/2024/02/07/world/europe/ukraine-us-military-aid-russia.html>. 2024. 7.02). Американські експерти The New York Times вважають, що без допомоги США Україна зможе протриматися якусь частину поточного року. Раптової поразки не буде, але ЗСУ почнуть поступово програвати і здавати позиції.

Допомога США була критично важливою для України у відбитті російської агресії (URL:

<https://www.nytimes.com/2024/02/07/world/europe/ukraine-us-military-aid-russia.html>. 2024. 7.02).

Європейські країни не мають запасів зброї та боєприпасів на американському рівні, і навряд чи зможуть заповнити цю прогалину, наголошують військові аналітики.

Слушну думку висловив М. Кофман, експерт із Росії Фонду Карнегі у Вашингтоні: «Україна могла б фактично протриматися деяку частину цього року без додаткової американської військової допомоги. Але з часом не буде перспектив відновити армію, і вони почнуть повільно втрачати позиції». За його словами, відсутність подальшої американської допомоги вкаже на сувору, негативну траєкторію розвитку подій у другій половині цього року.

У NYT звертають увагу, що вперше від початку вторгнення російської армії Україна не стикалася з таким хитким моментом у війні. «Росія, підсилена зброєю з Ірану та Північної Кореї, атакує міста та села майже по всій лінії фронту на сході. Президент України В. Зеленський готує перетрус у цивільному та військовому керівництві, який може усунути популярного командувача», – ідеться в статті (URL: <https://tsn.ua/ato/scho-chekaye-na-front-v-ukrayini-bez-dopomogi-ssha-pohmuriy-prognoz-new-york-times-2509921.html>. 2024. 8.02).

Думки про те, що в разі ненадання допомоги від США, така ситуація відчутно вплине на події на фронті дотримується й голова правління фонду «Повернись живим» Т. Чмут. А Надзвичайний та повноважний Посол України в США О. Маркарова наголошує: «Україні терміново потрібна безпекова підтримка США, а це цілий ряд програм: закупівля зброї, снаряди й інші витратники, радары, ремонт, підтримка, обмін даними, тренування, підготовка для нових спроможностей і багато-багато іншого. Україні також терміново потрібна бюджетна допомога, адже навіть за наявності значної суми від ЄС й інших партнерів закладене в законопроект (про допомогу Україні) зараз дуже потрібне, щоб зберегти макростабільність і зберегти фінансування невійськових витрат» (URL: https://lb.ua/news/2024/02/09/597576_dopomoga_ssha_chi_maie_ukraina_plan_b.html. 2024. 9.02).

Аналізуючи ситуацію з наданням допомоги Україні від США, експерти у своїх коментарях досить часто вказують на виборчу кампанію у цій країні (URL: <https://i-ua.tv/news/85229-dopomoha-vid-ssha-politolo-h-rozpoviv-chomu-zatiahuietsia-rozhliad-zakonoproiektu-pro-pidtrymku-ukrainy>. 2024. 9.02). Один з кандидатів у президенти США Д. Трамп досить активно використовує тему України в протистоянні з адміністрацією Д. Байдена. Зокрема, Д. Трамп звертається до республіканців із наміром до президентських виборів не вирішувати питання фінансування України. Цей фактор впливає на поведінку представників сенату. На думку політолога В. Фесенка: «Зараз ми спостерігаємо за початком внутрішньополітичної кризи у США, бачимо загострення агресивної передвиборчої боротьби. Д. Трамп використовує стратегію – жодних компромісів з Байденем».

Водночас можна прогнозувати й про те, що боротьба в США загострюватиметься, тож Україні треба готуватися до таких поворотів, які можуть поставити країну в досить скрутне становище.

У розпал війни, підкреслюють в експертному середовищі, затягування надання допомоги обертається кров'ю наших солдатів, економічними втратами і проблемами. У своєму коментарі ситуації директор аналітичного центру «Третій сектор», політолог А. Золотарьов наголосив на тому, що нещодавні заяви про можливе підвищення цін на електроенергію вдвічі є відлунням фінансово-економічних проблем, що наростають. «Адже 40-мільярдна діра у видатковій частині бюджету нікуди не поділася, і за чийсь рахунок її доведеться закривати», – зазначив він (URL: https://glavred.net/economics/day-bog-dadut-polovinu-poyavilsya-trevozhnyu-prognoz-naschet-pomoshchi-ssha-ukraine-10539410.html?utm_source=glavred&utm_medium=read_more_news&utm_campaign=read_more_news_in_post. 2024. 6.02).

При цьому політологи також звертають увагу на візит двопартійної делегації членів Конгресу США в Київ дев'ятого лютого, вказуючи, що цей візит є демонстрацією підтримки нашої держави в умовах, коли прийняття рішення з боку США щодо підтримки України затягується (URL: <https://i-ua.tv/news/85246-vyiv-politychnoi-solidarnosti-ekspert-pro-pryizd-delehatsii-chleniv-konhresu-ssha-do-kyieva>. 2024. 12.02).

Показово, що в ЗМІ вказують і на допомогу Україні з боку ЄС, зауважуючи, що вона лише трішки поступатиметься рівню допомоги з боку США та ЄС у 2022–2023 рр. Аналітики Resurgam підкреслюють: якщо в 2022 р. від США та ЄС було отримано 32,7 млрд дол., у 2023 р. від США та ЄС – близько 37,3 млрд дол., то у 2024 р. потенційна допомога виключно від ЄС становитиме 31 млрд дол. Ця цифра не враховує допомоги від Японії та Південної Кореї, а також від Австралії. «У разі відсутності допомоги від США збільшена допомога від ЄС компенсує приблизно 60–70 % від втрачених США. Військова допомога від ЄС на 2024 р. приблизно буде більшою на 15 мільярдів доларів порівняно до минулих років, а військова допомога від США у минулих роках була на рівні 18,4 млрд дол. у 2022 р. та на рівні 21,6 млрд дол. у 2023 р.», – вказують фахівці Resurgam (URL: <https://opk.com.ua>. 2024. 6.02).

У своєму коментарі ситуації близький до перемовин з американськими політиками співрозмовник ЗМІ теж зазначив: «Дуже добре, що ми отримали рішення ЄС щодо 50 млрд євро – це позбавляє опонентів аргументу про те, що все навантаження в допомозі Україні несуть США. Також дуже важливі угоди про гарантії безпеки (тут основу заклала Велика Британія), які теж важливий аргумент для американців... Тому я майже впевнений, що рішення буде – ближче до річниць вторгнення» (URL: https://lb.ua/news/2024/02/09/597576_dopomoga_ssha_chi_maie_ukraina_plan_b.html. 2024. 9.02).

Наразі у США активно працюють кілька українських делегацій, сформованих із представників церков, біженців з окупованих територій, людей, котрі постраждали від російської агресії, – вони зустрічаються з американськими політиками.

Так само показовим є коментар міністра фінансів С. Марченка, який підкреслив, що будь-які альтернативи американській допомозі будуть коштувати Україні дорожче в майбутньому з точки зору умов. Оскільки фінансування від Сполучених Штатів Америки є безповоротним.

«Ми віримо, що Конгрес ухвалить рішення. Адже бачимо, що навіть президент найпотужнішої держави світу Д. Байден говорив про необхідність вирішити це питання. Запевнення в підтримці я отримував і від міністра фінансів США Д. Єллен, і від представників Держдепу. Вони запевняли в цьому не лише нас, а й весь світ... Тому я сподіваюсь, що рано чи пізно питання буде вирішене. І враховуючи це, зараз немає необхідності застосовувати інші заходи, оскільки вони матимуть негативні наслідки», – заявив С. Марченко (https://lb.ua/news/2024/02/09/597576_dopomoga_ssha_chi_maie_ukraina_plan_b.html. 2024. 9.02).

Звертає на себе увагу й наступне: в експертних колах збігаються у висновку про те, що зменшення рівня допомоги США вплине на Україну на полі бою, де Росія використовує свою перевагу в артилерії та особовому складі, щоб зменшити обороноздатність ЗСУ. Відсутність допомоги від США не робить ситуацію безнадійною в контексті оборонних операцій, але, з іншого боку, з урахуванням збільшених об'ємів фінансування ворогом свого вторгнення, ресурсів імовірно недостатньо для наступальних операцій.

При цьому те, що Україна стане аргументом як Д. Байдена, так і Д. Трампа в президентській кампанії вже очевидно. У ЗМІ ([URL: https://tsn.ua/exclusive/viyskova-dopomoga-vid-ssha-scho-vidomo-pro-golosuvannya-u-senati-i-scho-govoryat-pro-ukrayinu-2510785.html](https://tsn.ua/exclusive/viyskova-dopomoga-vid-ssha-scho-vidomo-pro-golosuvannya-u-senati-i-scho-govoryat-pro-ukrayinu-2510785.html). 2024. 9.02) також звертають увагу на те, що чинний американський президент тепер чи не щодня згадує про роль Д. Трампа в залякуванні Конгресу і перетворенні його на хаос. Близький до Д. Трампа діяч Т. Карлсон, якого називають одним із претендентів на посаду віцепрезидента при Д. Трампі, у Москві взяв двогодинне інтерв'ю у В. Путіна. Жодного гострого запитання не пролунало. В. Путін натомість отримав можливість переповісти на багатомільйонну аудиторію Т. Карлсона своє викривлене бачення історії, звинувачувати Україну й Захід у війні.

Уже під час підготовки журналу до друку, за повідомленням видання «Європейська правда», стало відомо, що сенат США підтримав законопроект, який передбачає допомогу Україні, Ізраїлю і Тайваню у 95 млрд дол., 60 млрд з яких намічаються для України. Документ підтримали 70 сенаторів, проти були 29. За проголосували, зокрема, 22 сенатори-республіканці. Тепер законопроект має схвалити Палата представників американського Конгресу, де більшість мають республіканці. Значна частина з них орієнтується на

експрезидента Д. Трампа, який критично висловлювався про цей законопроект.

Отже, події останніх тижнів на Капітолійському пагорбі стали яскравим свідченням того, що передвиборча кампанія вже повністю полонила політичний порядок денний США. Це викликає занепокоєння, адже порушує нормальну роботу державних установ і загалом загрожує демократичним інституціям і принципам. Позиція ймовірного кандидата на пост Президента, який ще навіть не отримав остаточної перемоги в праймеріз у своїй партії практично за півтора року до виборів, впливає на поточний порядок денний. Ризик, що позиція Д. Трампа може й надалі блокувати потрібні для України рішення в Конгресі, з наближенням дня виборів-2024 у США лише зростає. При цьому немає жодних ознак того, що ця боротьба всередині американського політичного класу ослабне.

О. Аулін, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Чергове загострення ситуації на Близькому Сході: причини і тенденції

Майже весь 2022 р. і значну частину 2023 р. головним світовим ньюсмейкером була Україна, яка зазнала російської агресії. Але, починаючи з жовтня минулого року, коли ХАМАС зробив атаку на Ізраїль, хусити почали обстрілювати й захоплювати судна в Червоному морі, а інші іранські проксі завдали ударів по американських базах у Сирії та Йорданії, чергове близькосхідне протистояння стало другим, але не за значущістю, атрактором уваги міжнародної спільноти.

На самому початку загострення ситуації на Близькому Сході міжнародна оглядачка Х. Зеленюк писала, що воно відволікає увагу світу від війни Росії проти України. Попри запевнення західних очільників, що Україна, як і раніше, залишається у їхньому фокусі уваги, сайти передових західних ЗМІ публікували численні статті й новини про Ізраїль, заручників, удари по Сектору Газа та акції на підтримку Ізраїлю або Палестини в різних містах світу. І саме в той час кривавий ракетний удар Росії по терміналу «Нової пошти» на Харківщині, де загинуло шестеро людей, згадували дуже побіжно. Уже тоді почалися певні труднощі з отриманням ЗСУ снарядів калібру 155-мм, що потрібні як Україні, так й Ізраїлю. Також ішлося про «стінгери» та «розумні» бомби. Це накладалося на загальний боєприпасний голод у країнах-членах НАТО. ОПК союзників не встигали виробляти достатню кількість боєприпасів не лише для потреб України та Ізраїлю, а й для покриття власних дефіцитів (URL: <https://tsn.ua/exclusive/borotba-zadopomogu-yak-zagostrennya-na-blizkomu-shodi-vzhe-vidvolikaye-uvagu-zahodu-vid-viyni-rosiyi-proti-ukrayini-2436709.html>).

Коли ХАМАС та інші проіранські сили атакували Ізраїль, вони не могли не прогнозувати фатальних наслідків для мирного палестинського населення й повинні нести відповідальність за свої дії. Насправді вище

керівництво ХАМАС, що перебуває за кордоном, виставило проти ЦАХАЛ (що має надсучасне озброєння і вже неодноразово демонстрував перемоги над регулярними арміями арабських сусідів) загони бійців, спроможних лише на партизанські дії. У результаті, за інформацією МОЗ ХАМАС, станом на грудень 2023 р. внаслідок ізраїльських атак загинуло близько 17 тис. 500 палестинців. Чинівники від ХАМАС також заявили, що заповнюваність лікарень Гази перевищила 260 %, і попередили про спалахи інфекційних захворювань у сховищах (URL: <https://ru.euronews.com/2023/12/09/ru-mideast-war-update>). Голова Близькосхідного агентства ООН для допомоги палестинським біженцям та організації робіт (БАПОР) Ф. Лаззаріні характеризував гуманітарну ситуацію в Секторі Гази як «катастрофічну». Медикаменти, продовольство, вода й паливо ставали дефіцитом, тисячі людей тікали до таборів і центрів розподілу допомоги БАПОР. За даними управління ООН з питань надзвичайних ситуацій (ОСНА), з 2,2 млн мешканців майже 1,5 млн людей у Газі вимушено залишили свої домівки. З них близько 700 тис. перебували в притулках Близькосхідного агентства ООН з допомоги палестинським біженцям (UNRWA). Проте притулки на півдні Гази переповнені, тому декілька тисяч переміщених осіб мешкали просто неба (URL: <https://www.dw.com/uk/agentstva-oon-zasterigaut-vid-gumanitarnoi-katastrofi-usektori-gazi/a-67320785>). У результаті склалася ситуація, коли, з одного боку, Ізраїль, що зазнав потужного терористичного нападу гостро потребував військової допомоги, з іншого – для палестинського населення, що свідомо підставлялося ХАМАС під удар ЦАХАЛ, була терміново необхідна гуманітарна й фінансова допомога. Тобто досить велика частина допомоги США і їхніх західних союзників почала спрямовуватися в бік Близького Сходу, а не України.

Майже одразу після жовтневого нападу ХАМАС єменські хусити стали на бік антиізраїльських сил, почавши регулярні ракетні обстріли й захоплення торговельних суден у Червоному морі. За декілька тижнів їм вдалося майже паралізувати рух найкоротшим маршрутом з Азії до Європи через Суецький канал, який забезпечує 13–15 % світової торгівлі. Так, 31 грудня 2023 р., після попадання ракетою в контейнеровоз «Maersk Hangzhou», компанії «A.P. Moeller-Maersk AS» та «Narag-Lloyd», які є одними з найбільших у світі вантажоперевізників, заявили, що тимчасово зупиняють свій трафік через цей район. На тлі атак хуситів уже фіксується зростання цін на нафту й танкерні перевезення в Червоному морі (URL: <https://cpd.gov.ua/main/yak-sytuacziya-v-yemeni-vplyne-na-globalnu-ekonomiku-ta-ukrayinu>).

Це викликало у відповідь серію ракетно-бомбових ударів, під час яких США і Велика Британія витратили декілька мільярдів доларів, щоб заподіяти шкоди інфраструктурі хуситів у мухафазі (провінції) Саада на півночі Ємену. У свою чергу лідери руху «Ансаруллах» (бойового крила хуситів) запевнили, що і в подальшому перешкоджатимуть руху суден до Ізраїлю. 28 січня 2024 р. невідомий безпілотник атакував військову базу Сполучених Штатів

Америку в Йорданії. Через це троє американських військових загинули й 40 отримали поранення. За інформацією спецслужб США, атака в Йорданії була спланована, забезпечена ресурсами за сприяння групи під назвою «Ісламський опір в Іраку», до складу якої входять численні угруповання, зокрема «Катаїб Хезболла», яку США вважають частиною проіранського формування «Сили народної мобілізації». Через декілька днів «американські збройні сили вразили понад 85 цілей на 7 об'єктах, які використовує Корпус вартових ісламської революції та збройні угруповання, що підтримуються ним», заявив координатор зі стратегічних комунікацій у Раді національної безпеки Білого дому Д. Кірбі. Він зазначив, що три об'єкти перебували в Іраку, чотири – у Сирії. Під час операції, що тривала 30 хв, було застосовано «понад 125 високоточних керованих боєприпасів» і брало участь безліч літаків, включаючи стратегічні бомбардувальники В-1, які вилетіли зі США. Удари було завдано по командних центрах та пунктах керування, приміщеннях штабів, розвідувальних центрах, складах ракет і безпілотників, а також центрах логістики та матеріально-технічного забезпечення. Загалом з початку кризи в Секторі Газа американські військові бази в Іраку та Сирії були атаковані 130 разів з використанням ракет і БПЛА. Шіїтські формування попередили, що збільшать кількість збройних операцій у цих арабських країнах, оскільки Вашингтон продовжує надавати військову допомогу Тель-Авіву (URL: <https://www.trtrussian.com/politika/vals-ssha-i-irana-kto-morgnyot-pervym-16862716>).

Багато експертів вважає, що Близькосхідний конфлікт як історико-політичний феномен виник після появи держави Ізраїль та початку воєн з палестинцями, а також із сусідніми арабськими країнами. Не оспорюючи цього підходу, треба зазначити, що з 1923¹ по 2023 р. на території регіону відбулося ще декілька військових конфліктів різної потужності, крім арабсько-ізраїльських.

Наприклад, у 1933–1934 рр. засновник Єменського Мутаваккілітського Королівства король Ях'я Мухаммед Хаміддін воював через спірну ділянку Неджран і претензії Ємену на колишні території султанату Асіра зі своїм колегою, засновником Королівства Саудівська Аравія (КСА) королем Абдель Азізом ібн Саудом. Про серйозність намірів саудитів, зокрема, свідчило використання ними в бойових діях танків, артилерії та аеропланів (війська переможця – короля КСА були зупинені на південних кордонах сучасного Ємену лише завдяки спільному дипломатичному тиску з боку Італії та Великої Британії).

У самому Ємені, крім дрібних боєзіткнень між півднем і північчю, відбулося три громадянські війни. Перша – в 1962–1970 рр. у Північному Ємені між республіканцями та монархістами після військового перевороту й проголошення Єменської Арабської Республіки (ЄАР). У цьому конфлікті

¹ Відбулася Лозаннська конференція, яка фактично закріпила підсумки Першої світової війни для Близького Сходу.

саудити підтримували роялістів, а Єгипет надіслав 70 тис. своїх бійців з танками на допомогу республіканцям. Вважається, що цей крок став фатальним для президента Насера в Шестиденній війні з Ізраїлем в 1967 р. Наступна громадянська війна відбулася в 1979 р. – уже між ЄАР та Народною Демократичною Республікою Ємен (НДРС), яка обрала соціалістичний шлях розвитку. Третя – в 1994 р., коли південноєменське населення відчуло, що колишня НДРС стала ресурсною базою для Північного Ємену, а місцева еліта була незадоволена тим, що вихідці з півночі захопили майже всі командні позиції в керівництві об'єднаної країни, в армії, поліції та адміністративному апараті (URL:<http://book.iimes.su/wp-content/uploads/main/rjabov2017fin17.pdf>).

Ірано-іракська війна почалася з територіальних спорів, які вперше виникли ще під час існування загального кордону між Османською та Перською імперіями. Після революції 1979 р. в Ірані відносини між двома країнами значно погіршилися. Ірак, скориставшись революційними подіями в Ісламській Республіці, вирішив повернути собі спірні території. У вересні того ж року Багдад анулював Алжирську угоду і Договір 1975 року щодо делімітації спільного кордону, після чого розпочав бойові дії на іранській території. Конфлікт переріс у війну, що тривала вісім років (1980–1988). Обидві сторони зазнали значних матеріальних збитків. Загинули та були поранені мільйони людей. Ірано-іракська війна негативно вплинула й на загальну ситуацію на Близькому та Середньому Сході. Ескалація військових дій, «танкерна війна» в Перській затоці, значне нарощування іноземної військової присутності в регіоні призвело до загрозової інтернаціоналізації конфлікту. Численні спроби врегулювання ситуації здійснювалися ООН, Рухом неприєднання, Організацією Ісламська Конференція ², Лігою арабських держав. Коли ситуація на фронтах зайшла в глухий кут, Іран погодився визнати резолюцію Ради Безпеки ООН № 598 за основу мирного врегулювання. У вересні 1990 р., у зв'язку з необхідністю передислокації військ з ірано-іракського кордону на територію Кувейту Ірак погодився на врегулювання всіх спірних питань з Іраном, прийнявши його умови (URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/29.htm>).

В 1990–1991 рр. відбулася війна в Перській затоці, яку вела військова коаліція з 35 країн у відповідь на інтервенцію військ С. Хусейна в Кувейті. Вторгнення коаліції до Іраку, яке очолювали Сполучені Штати Америки, проводилися у два ключові етапи: операція «Щит пустелі» з нарощування військової могутності (серпень 1990 – січень 1991 р.); «Буря в пустелі», що почалася з повітряних бомбардувань Іраку 17 січня і завершилася визволенням Кувейту 28 лютого 1991 р. У 2003 р. з метою ліквідації режиму С. Хусейна США і їхні союзники знову вторглися в Ірак під приводом пошуку та знищення зброї масового ураження. Після капітуляції регулярної іракської армії за допомогою США в країні було проведено

² З 2011 р. – Організація ісламського співробітництва.

загальнонаціональні вибори. Перемогу на них отримала шийтська більшість, яка вирішила покінчити із сунітським засиллям в керівництві країни та силових структурах. Через це декілька тисяч офіцерів-сунітів, які мали великий військовий досвід, а перед американським вторгненням з дозволу С. Хусейна стали постійними відвідувачами мечетей, склали бойове ядро майбутньої терористичної організації «ІДІЛ» (Ісламська держава Іраку й Леванту) (URL: <https://edition.cnn.com/2015/10/25/europe/tony-blair-iraq-war>).

На тлі громадянської війни в Сирії, що виникла як реакція місцевого суспільства на події Арабської весни, організація «ІДІЛ», яка увібрала в себе також залишки Аль-Каїди в Іраку та інших радикальних угруповань, захопила значні території на півдні Сирії й півночі Іраку. У червні 2014 р. тодішній лідер ІДІЛ Абу Бакр аль-Багдаді оголосив про заснування всесвітнього Ісламського халіфату. У 2019 р. у результаті бойових операцій Глобальної коаліції щодо розгрому ІДІЛ (Global Coalition to Defeat ISIS) аль-Багдаді було вбито, а сама Ісламська держава практично припинила своє існування (URL: <https://rewardsforjustice.net/uk/rewards>).

На додаток треба нагадати про війну, яку Саудівська Аравія та її союзники з 2015 р. ведуть проти єменських хуситів, і «Холодну війну на Близькому Сході». Після появи на міжнародній арені в 1979 р. Ісламської Республіки Іран з її експортом «ісламської революції» між нею та Королівством Саудівська Аравія точиться боротьба за релігійно-політичну першість у регіоні (URL: https://artsandculture.google.com/entity/g11bxjb_dlh?hl=ru). Крім того, не варто виключати зі списку учасників регіональних конфліктів – такі країни як Катар і ОАЕ, що спонсорували опозицію в громадянській війні в Сирії, традиційно підтримували протиборчі сили у Ємені (відповідно, «Братів-мусульман» та їхніх супротивників), а також беруть активну участь в антихуситській коаліції аж до того, що Емірати в 2018 р. окупували о. Сокотра. Із цього приводу Туреччина, що стоїть осторонь у близькосхідних справах, навіть висловила велику стурбованість і закликала поважати законний єменський уряд (URL: <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2018/05/11/turkey-concerned-by-yemens-territorial-integrity-after-uaes-socotra-move>). На початку 1990-х років після розпаду соціалістичного табору Анкара почала посилювати східний вектор власної зовнішньої політики, насамперед за рахунок близькосхідного та північно-африканського напрямків. Наслідками цього стала потужна підтримка протурецького сегмента антиасадовської опозиції «Сирійської національної армії», чотири військові операції на півночі Сирії з метою створення 30-кілометрової буферної зони безпеки для недопущення проникнення курдських загонів на територію Туреччини та участь у громадянській війні в Лівії. Разом з тим Анкара регулярно проводить військові операції на півночі Іраку з метою ліквідації курдських повстанців, які, на погляд турецької сторони, пов'язані з діяльністю визнаної в Туреччині терористичною Курдської робочої партії (URL:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3800194-tureccina-provela-povitranu-operaciju-na-pivnoci-iraku.htm>).

Отже, сьогодні конфліктну основу ситуації на Близькому Сході становлять:

– змагання за домінування в регіоні за участі КСА, ІРІ, ОАЕ, Туреччини (у тандемі з Катаром), на які накладається також шіїтсько-сунітське суперництво;

– конфлікт між хуситами (що представляють значну частину півночі країни) й законно обраним урядом Ємену, остання активна фаза якого з 2015 р. супроводжується підтримкою урядових військ з боку КСА і їхніх союзників, зокрема через ввід коаліційних військових підрозділів;

– громадянська війна в Сирії, що розгортається з 2011 р. і у якій задіяні Іран, РФ, коаліція західних країн на чолі зі США.

Згадані події відбуваються на тлі майже 70-річного³ арабсько-ізраїльського конфлікту, який іноді інтерпретують як протистояння у форматі «світ ісламу – Захід».

Однією з головних причин розгортання конфліктного сценарію в близькосхідному та сусідньому північно-африканському регіонах є специфіка їх постколоніального розвитку. Ідеться про формування після Другої світової війни псевдореспубліканського авторитарного устрою в Сирії, Іраку, Єгипті, Лівії, Алжирі й Тунісі, а також монархічних режимів у багатих на залежи вуглеводнів аравійських країнах (за виключенням колишнього Єменського Мутаваккілітського Королівства). На межі ХХ–ХХІ ст. лідери країн з республікансько-авторитарними моделями влади досягли похилого віку, зміна правлячих еліт відбувалася в умовах Арабської весни, що супроводжувалося політичною нестабільністю в багатьох арабських країнах. До цього треба додати, що традиційні для країн регіону державно-племенні відносини мають виражену егалітарно-лінійну (за Т. Барфілдом) структуру. Остання, з одного боку, ускладнює використання лідерського ресурсу як ефективного інструмента непрямого керування, тому надплеменна (конфедеративна) політична організація звичайно є продуктом релігійного лідерства. З іншого – завдяки наявності такої структури політико-територіальні об'єднання на Близькому Сході будувалися, скоріше, за соціальним, ніж територіально-географічним принципом, що сьогодні сприяє збереженню трайбалістських тенденцій (URL: <https://www.dukeupress.edu/the-gloria-anzaldua-reader>).

Розглядаючи причини ізраїльсько-палестинської проблеми, В. Лихачов зазначає, що еліти (або принаймні значна їх частина) з обох боків конфлікту «насправді чудово пристосувалися до функціонування в ситуації нестійкого статус-кво, якому будь-які зміни можуть загрожувати. Будь-яка домовленість з одвічним ворогом – це надто значний ризик для істеблішменту. Тому будь-

³ Якщо враховувати збройне протистояння між євреями та палестинцями, яке почалося вже в період між двома світовими війнами.

якої миті від неї можна відмовитися, повернувшись у звичайну, нехай і не зовсім комфортну ситуацію протистояння» (URL: <https://zn.ua/WORLD/vojna-vhaze-chetyre-vyvoda-iz-operatsii-izrailja-stalnye-mechi.html>).

Торкаючись тенденцій подальшого розвитку регіональної ситуації високий представник ЄС із зовнішньої політики та політики безпеки Ж. Боррель зазначив: «Останні 30 років і трагедія в Газі показують міжнародній спільноті, що миру буде досягнуто тільки в тому випадку, якщо міжнародне співтовариство інтенсивно долучиться до його досягнення та нав'яже рішення» (маючи на увазі США, Європу та арабські країни) (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/01/3/7176661>). Глава МЗС Туреччини Х. Фідан вважає, що від початку війни в Газі спостерігається ризик того, що це виллється в щось більше та пошириться на весь регіон. Дипломат додав, Анкара співпрацює як з регіональними партнерами, так і з американцями з метою розв'язання проблеми шляхом створення окремої палестинської держави (URL: <https://www.trrussian.com/politika/vals-ssha-i-irana-kto-morgnyot-pervym-16862716>).

На погляд К. Гогітідзе з Бі-Бі-Сі, перспектива появи Палестини на карті світу сьогодні, як ніколи раніше, примарна, але саме це дипломатичне рішення пропонують майже всі союзники Ізраїлю та нейтральні країни. Головний противник цього – ізраїльський прем'єр Б. Нетаньяху. Проти створення палестинської держави він активно виступав більшу частину своєї політичної кар'єри, а сьогодні, у розпал бойових дій, оминає головне питання: яким він бачить майбутнє анклаву? У свою чергу політолог і викладач Інституту політичних наук у Парижі Ф. Енсель вважає, що дозволити повернутися до реального мирного процесу на кшталт угод в Осло в 1993 р. допоможуть три умови: демілітаризація ХАМАС, повернення Палестинської адміністрації до Сектору Газа, зміна уряду Б. Нетаньяху (URL: <https://www.bbc.com/russian/articles/ckveqde40nvo>).

На створенні в майбутньому палестинської держави наполягає і теперішнє керівництво США, яке є головним союзником Ізраїлю. «Коли конфлікт закінчиться, має з'явитися бачення, куди рухатися далі. На мою думку, це має бути рішення двох держав», – вважає Президент США Д. Байден. Однак у лавах американської опозиції такий підхід викликав негативну реакцію. Так, Р. Кеннеді-молодший, незалежний кандидат на виборах на пост Президента США, закликав адміністрацію Д. Байдена вивести війська з країн Близького Сходу. Водночас речник палати представників Конгресу США М. Джонсон вважає, що у Вашингтоні мають визнати, що стратегія умиротворення Ірану руйнівна для всього світу та регіональної стабільності (URL: <https://www.trrussian.com/politika/vals-ssha-i-irana-kto-morgnyot-pervym-16862716>).

Враховуючи те, що сторони близькосхідного конфлікту почали шукати союзників не тільки на території регіону, а й за його межами, політтехнолог М. Шейтельман переконаний, якщо в протистоянні безпосередньо візьме участь Іран конфлікт може перерости в третю світову війну. Експерт з

українсько-арабських відносин М. Фараджаллах додає, що Тегеран і Москва зацікавлені у відкритті «другого фронту» на Близькому Сході (URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20231017-chy-bude-tretya-svitova-vijna-cherez-sytuacziyu-navkolo-izrayilyu-try-sczenariyi>).

Іран навряд чи хоче відкритого конфлікту й навряд чи він сьогодні готовий до прямого протистояння з Ізраїлем (отже, і зі Сполученими Штатами Америки). Тегеран не бажає власноруч воювати. Прагне хаосу, непрямого втручання та розхитування ситуації за допомогою своїх проксі. Адже в разі чого, у випадку удару у відповідь, його знову візьмуть на себе сателіти, а Тегеран вийде з конфлікту зі стратегічною перемогою, укотре граючи роль сірого кардинала, добре відчуваючи, коли противник ще не готовий завдати удару по організатору та витратити ресурси на ліквідацію безпосередніх виконавців. Водночас здається, що на сьогодні ні Іран, ні Ізраїль, ні Захід, ні країни, які можуть стати безпосереднім полем бою (як, скажімо, Ліван), не бажають прямого залучення Ірану до війни в Секторі Газа, зазначає експерт з регіональних проблем Р. Азаді (URL: <https://tyzhden.ua/zahroza-velykoi-vijny-na-blyzkomu-skhodi>).

Унаслідок ізраїльсько-палестинського загострення сьогодні фактично заморожено реалізацію проекту нормалізації відносин між Саудівською Аравією та Ізраїлем. Натомість між традиційними антагоністами Ер-Ріядом і Тегераном намітилися деякі ознаки зближення. Ситуація з громадянськими війнами в Сирії, Лівії та Ємені відійшла на другий план у висвітленні міжнародних ЗМІ. Значна частина військових і людських ресурсів іранських проксі в регіоні спрямовано проти Ізраїлю.

Через це сьогодні ми спостерігаємо чергову фазу майже нескінченного конфлікту на Близькому Сході, який має корені в історичному періоді між двома світовими війнами та має стрижнем палестинську проблему. Тенденції його подальшого розвитку багато в чому залежать від подальших дій Ірану та США. Цей конфлікт має глобальний тренд – до переростання в нову світову війну, локальний – до відволікання фінансових і військових ресурсів США та їхніх західних союзників від допомоги Україні у її боротьбі проти російської агресії.

Сторінки історії українського зарубіжжя

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Історично населені українцями території Російської Федерації: історія і сьогодення

Указ Президента України В. Зеленського «Про історично населені українцями території Російської Федерації» привернув суспільну увагу не лише до українців російського зарубіжжя, а й актуалізував питання про те,

що саме робила, робить і має зробити Українська держава для своїх закордонних співвітчизників. Щоправда, цей Указ викликав шквал істерики в Кремлі. Зокрема, заступник голови Ради безпеки РФ, експрезидент Росії Д. Медведєв, відомий своїми агресивними антиукраїнськими та антизахідними заявами, укотре в характерній йому манері повторив кремлівські наративи про те, що України й українців нібито не існує. Він також обурився, що подібними діями Україна нібито «заявляє територіальні претензії на російські території».

Зі свого боку депутат Держдуми від Краснодарського краю С. Алтухов заявив про те, що «Кубань і Дон – це форпост Росії, він був, є і буде». Ще один сенатор від окупованого Криму, колаборант С. Цеков зазначив, що «мета Зеленського – роз'єднати народи Росії та України», а також повторив кремлівську тезу про те, що «українці – це російські люди» (URL: <https://uatv.ua/uk/istorychna-spravedlyvist-borotba-z-rospropagandoyu-i-pravda-pro-ukrayintsiv-u-rf-chym-novyj-ukaz-zelenskogo-nastorozhyv-rosiyan>. 2024. 26.01).

Російський президент неодноразово також наголошував, що українці й росіяни один народ. Щоправда, він спочатку не висловлював претензій на території України, але із часом його риторика ставала більш агресивною. У 2019 р. В. Путін заявив, що Причорномор'я є «споконвічно російською територією», з якою треба «розібратися». Про це він заявив на підсумковій пресконференції в Москві. «Під час створення Радянського Союзу споконвічно російські території, які до України взагалі не мали ніякого відношення, усе Причорномор'я, західні землі російські були передані Україні з дивним формулюванням «для підвищення процентного співвідношення пролетаріату в Україні», тому що Україна була сільською територією», – заявив Путін. За його словами, це була ідея Леніна. «Це дещо дивне рішення, але воно відбулося. Це все спадщина державного будівництва Леніна і тепер ми із цим розбираємося», – зазначив російський президент (URL: https://lb.ua/news/2019/12/19/445326_putin_nazval_chast_ukraini_iskonno.html. 2019. 19.12).

Напередодні вторгнення російських військ в Україну 23 лютого 2022 р. Путін заявив, що сучасна Україна є «дарунком комуністів», а Ленін фактично віддав «російські» території невідомим «націоналістам», які потім увійшли в СРСР як частина «конфедерації». Також він наголосив, що в Україні взагалі не існувало «досвіду державності» (URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/29016/2022-02-23-putin-prochytav-chergovu-lektsiyu-pro-ukrainu-bilshist-yogo-vystupu-brekhnya-ta-manipulyatsii>. 2022. 23.02).

Історики й експерти заперечують такі твердження. За їхніми словами, Ленін не створював Українську державу, а, навпаки, намагався її знищити. «У 1918 р. він розпочав війну проти незалежної Української держави, а потім замінив її маріонетковою державою під назвою Українська Радянська

Соціалістична Республіка», – зазначив професор Гарвардського університету С. Плохій. За його словами, Ленін справді створив Російську Федерацію, державу, яка отримала свою конституцію в 1918 р. та увійшла до складу СРСР за чотири роки. В 1991 р. Б. Єльцин вилучив цей суб'єкт, створений Леніном, зі складу СРСР, сприяючи таким чином розвалу Союзу.

Також неправда, що якісь землі були «подаровані» більшовиками. «Україна до окупації більшовиками в 1919–1920 рр. була на 200 тис. кв. км більшою, ніж розміри, у яких вона вийшла з Радянського Союзу», – наголосив кандидат історичних наук О. Алфьоров.

У свою чергу В. Лихачов, експерт Центру громадянських свобод, історик, вважає, що політика сучасної Росії спрямована на те, щоб або зробити з українців росіян, або фізично вбити тих, хто не хоче піти на таку угоду з власною самосвідомістю. «Це системна політика, яка впродовж століть системно здійснювалася всією владою Російської імперії. Це певний стійкий патерн відносин Російської імперії та українського народу, який, однак, не тільки вижив, а й успішно дає відсіч цій імперській політиці», – зазначив експерт.

За його словами, реакція Кремля на Указ В. Зеленського була досить гостра й досить болюча. «Ми це бачили за коментарями Д. Медведєва. Кремлю неприємно бачити, що в гру, у яку він звик грати поодиночі, можна грати удвох. Кремль бачить, що інструменти, які хоче задіяти Україна, можуть бути ефективними в інформаційному протистоянні, і він із цього приводу істерить. Але з точки зору зміни пропагандистських та інших способів промивання мізків на території, підконтрольній Росії, я не думаю, що цей Указ що-небудь змінить», – зазначив В. Лихачов (URL: <https://uatv.ua/uk/istorychna-spravedlyvist-borotba-z-rospropagandoyu-i-pravda-pro-ukrayintsiv-u-rf-chym-novyj-ukaz-zelenskogo-nastorozhyv-rosiyan>. 2024. 26.01).

Як відомо, росіяни намагаються змінити всю історію та заявляють, що лише Росія є правонаступником Русі, а українці й білоруси братні народи, які мають слідувати політиці Москви. Для цього росіяни вишукують шпарини в історії. Зокрема, вони заявляють, що князь Володимир прийшов з Новгороду, а це нібито основа Росії, прийшов у Київ та очолив його. Щоправда, достеменно невідомо, де народився Володимир Великий, а Новгород не був російським містом.

Як зазначив проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» П. Кралюк, насправді цей аргумент є сумнівним. Новгород і Новгородська земля не були «істинно російською землею» – особливо в X ст. Історик М. Костомаров, який спеціально цікавився Новгородською землею та здійснював тут польові дослідження, констатував, що ще в середині XIX ст. в Новгородщині зберігалися місцеві говори, які були набагато ближчі до мови української, ніж до російської. Та й побутова культура селян цієї землі була близькою до побутової культури українців. У принципі, нічого дивного немає. За часів Київської Русі справді

склався «руський світ», власне український, частиною якого була й Новгородська земля.

За словами П. Кралюка, М. Костомаров показував, зокрема у відомій праці «Дві руські народності», що в часи Київської Русі на теренах цієї держави формувалися чотири народності – українська, білоруська, новгородська й російська. Ці дослідження є цілком науково коректними й переконливими. Інша річ, що росіяни спеціально замовчували їх. На жаль, також українські історики проігнорували цей момент. Новгородський етнос було знищено в результаті жорстокого геноциду, який відбувся після захоплення цієї землі московитами. Зокрема, цар Іван III здійснював переселення новгородців, передусім «кращих мужів», на землі Московії. Жахливу різанину новгородцям влаштував Іван IV. Будучи значною мірою винищеними й позбавленими еліти, новгородці зазнали деетнізації й «влилися» до складу російської нації. Але, як уже говорилося, навіть у XIX ст. вони зберігали свої культурні особливості, що пов'язували їх з українцями (URL: <https://www.volynnews.com/blogs/ukrayintsiam-brakuyefilosofiyi-rozumu-/putin-ta-istorychna-mifolohiia>. 2016. 8.11).

Українська діаспора Російської Федерації була якщо й не найбільшою, то однією з таких у світі. Після розпаду Радянського Союзу багато людей повернулося на рідну землю, а ще більше з різних причин залишилося в країні проживання. Та і в результаті невдалого керівництва в уже незалежній Україні мільйони людей кинулися в пошуках заробітку в різні боки, у тому числі і в Росію. Представники різних хвиль переселень, а тепер уже еміграції з України утворили в Російській Федерації таки чимало громадських об'єднань, до яких входили представники різного віку тих, хто пам'ятав про рідну землю або кому батьки розповіли, якого вони роду-племені, і виховали дітей у повазі до себе і своїх пращурів.

Щоправда, дедалі менше українців (за походженням), що проживають у Росії, вважають себе українцями. Зокрема, якщо в 1897 р. на Кубанщині (без Чорноморської губернії) 49,1 % людності назвало рідною українську мову, а 41,8 % – російську, а в 1926 р. 47,1 % населення визнали себе українцями, а 41 % – росіянами, то в 1989 р. радянська статистика добилася рекордного показника: зафіксовано лише 3 % українського населення в Краснодарському краї. Про це повідомляло видання visnik@rambler.ru, яке вже заблоковано (Про кризу в українському русі Росії. *Вісн. Товариства українців Кубані*. 2006. № 46).

У сучасній Росії ідентифікувати себе українцем, як окремою нацією, небезпечно. Треба відзначити кілька причин такого становища. Зокрема, це політика російської влади, яка сприяє русифікації українців. У Росії живе найчисельніша українська діаспора у світі, але, маніпулюючи статистичними даними, російська влада намагається приховати цей факт. Унаслідок цього українці – третя за кількістю після росіян і татар етнічна спільнота в Росії – позбавлена можливості збереження й розвитку власної ідентичності.

Разом з тим, як зазначає доцент кафедри країнознавства і туризму Київського національного університету ім. Т. Шевченка, директор громадської організації «Інститут досліджень діаспори» І. Винниченко, українців, які проживають на етнічних українських землях у межах сусідніх держав, некоректно називати українською діаспорою. Щодо них треба вживати ширше поняття «українці зарубіжжя», яке охоплює як українців діаспори, так і тих українців, які проживають у межах етнічних українських земель на території сусідніх держав. «У світі, напевно, немає жодної країни, державні кордони якої збігаються з історичними межами етнічного розселення титульної нації, тобто з тими територіями, де представники певного етносу становлять більшість населення. Україна не є винятком – українські етнічні землі виходять за межі міжнародно визнаної державної території», – наголошує експерт (URL: <https://armyinform.com.ua/2024/02/07/buty-ukrayinczem-v-rosiyi-nebezpechno-ukazom-czogo-ne-vupravytu-potribna-peremoga-nad-rf>. 2024. 7.02).

В Указі Президента України «Про історично населені українцями території РФ» ідеться саме про такі сусідні з Українською державою регіони – Стародубщину, Північну та Східну Слобожанщину, Кубань. Це Білгородська, Брянська, Воронезька, Курська, Ростовська області та Краснодарський край РФ. За словами І. Винниченка, українці, які мешкають тут – це українці зарубіжжя, а не українська діаспора, адже вони проживають у межах етнічних українських земель. Ці території щонайменше з ранньомодерної доби XVI–XVIII ст. заселені українцями, тож цілком можуть вважатися українськими етнічними землями.

У 1990-х роках і навіть до середини 2000-х було доволі багато інформації про українців у Росії, які намагалися підтримувати контакти з Україною, проводили заходи, зберігали національну ідентичність.

Однак при цьому в РФ не було жодної школи з українською мовою навчання, а із середини 2000-х років проти українських організацій та активістів узагалі почалися системні репресії саме через їхню національну ідентичність і громадську діяльність. Унаслідок цього український рух у Росії на сьогодні припинився, декого з активних українських діячів переслідували, декому довелося виїхати з Російської Федерації.

Український інститут національної пам'яті детально розповів про історично населені українцями території Російської Федерації – Стародубщину, Східну й Північну Слобожанщину, Кубань, Зелений, Жовтий і Сірий Клини. Також про історію українців на цих територіях, які нині перебувають у складі РФ. Зокрема, за інформацією інституту, Стародубщина – регіон на півночі, що раніше був у складі Чернігівської губернії, а на сьогодні належить до Брянської області РФ.

У часи Русі землі Стародубщини належали до Чернігівської землі та князівства. На межі XII та XIII ст. Стародуб став центром удільного князівства. Згодом ця територія увійшла до складу Великого князівства Литовського. Після московсько-литовської війни в 1503 р. Стародубське

князівство опинилося в складі Московського царства. Однак у XVII ст. військо польського королевича В. Вази, що претендував на московський трон, та козаків під проводом гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного Стародубщину повернули – уже в склад Речі Посполитої.

За часів козаччини і визвольної війни Б. Хмельницького на ці землі поширюється козацька адміністрація, регіон входить до різних козацьких полків. У 1663 р. з Ніжинського полку виокремили Стародубський. У часи Гетьманщини Стародубський полк був центром козацького літописання. Саме там з'явився один з перших літопис Самовидця, також там знайшли рукопис «Історії русів».

Після ліквідації козацького самоврядування Стародубщина стала частиною Новгород-Сіверського намісництва, згодом аж до повалення Російської імперії – Чернігівської губернії. «Протягом 270 років з часів Хмельниччини Стародубщина безперервно перебувала в складі козацької держави або адміністративних утворень з центрами на українському Лівобережжі. Зі Стародубщиною пов'язано чимало діячів української історії. Місцеве коріння мали М. Миклухо-Маклай, Леся Українка, П. Скоропадський», – повідомляє УІНП (URL: <https://news.blog.net.ua/2024/02/istorychni-ukrainski-zemli-u-skladi-rosii-iak-kozaky-chumaky-i-seliany-zaselialy-stepy>. 2024. 7.02).

При цьому дослідники інституту зазначають, що етнічний і культурний склад регіону змінили білоруси та російські старообрядці, які втікали сюди від царських репресій. Перший російський перепис 1897 р. вже зафіксував абсолютну меншість українського населення в усіх чотирьох повітах Стародубщини. У 1917 р. Стародубщина разом з усією Чернігівською губернією увійшла до складу Української Народної Республіки. Потім значну частину Стародубщини контролювала Українська держава гетьмана Скоропадського. І лише в лютому 1919 р. на нараді в Москві ухвалили рішення про кордони між УСРР і РСФРР, за яким Стародубський, Мглинський, Суразький та Новозибківський повіти Чернігівської губернії визнали частиною РСФРР. На середину 1920-х років у Гомельській губернії РСФРР, куди входили землі Стародубщини, діяли 19 українських початкових шкіл.

Щодо Північної та Східної Слобожанщини, то, за інформацією Українського інституту національної пам'яті, наприкінці 30-х років XVII ст. землі Дикого поля на місці майбутньої Слобожанщини почали заселяти люди з Правобережної України. Вони створювали слободи – поселення, що звільнялися на деякий час від податків та повинностей. Утворилося п'ять слобідських козацьких полків – Сумський, Охтирський, Харківський, Ізюмський та Острогозький. Останній охоплював території на берегах річки Дон, сьогодні це частина Воронежської області РФ. Переселенці запроваджували козацький полково-сотенний устрій та систему керування, яку очолював полковник і старшина.

Російська імператриця Катерина II скасувала у 1764 р. устрій слобідських полків і назвала їх Слобідсько-Українською губернією. Її східна частина разом з Куп'янськом і Острогозьком перейшла до складу Воронежського намісництва. Було ще кілька поділів, у результаті в 1819 р. Старобільський повіт повернувся до Слобідсько-Української (згодом – Харківської) губернії, а Острогозький і Богучарський – до революції залишалися в складі Воронежської. «Незважаючи на відірваність від Харківщини, північні території колишнього Острогозького полку тривалий час зберігали й подекуди продовжують зберігати український етнічний характер. За III універсалом Центральної Ради до складу УНР мала увійти Харківська губернія. Однак не забували батьки нації також про Східну Слобожанщину в складі Воронежської губернії. У тексті універсалу зазначалося, що належність суміжних територій, де українці становили більшість, мала визначитися в майбутньому “за згодою зорганізованої волі народів”», – пише УІНП.

Українці становили більшість в Острогозькому, Валуйському, Бірючанському, Богучарському повітах Воронежської губернії та Новооскольському Курської губернії.

Остаточо російсько-український кордон визначився вже в радянських реаліях. Делегація УСРР пропонувала обміняти східний Донбас (переважно російський за етнічним складом) на українські землі північної та східної Слобожанщини. За рішенням ЦВК СРСР 1925 р. Україна втратила значну частину Донбасу, однак натомість отримала лише дрібні прикордонні території на Слобожанщині. За межами УСРР опинилися майже 0,5 млн українців. За переписом населення 1926 р., у деяких прикордонних з Україною районах РСФРР проживало до 99 % українців.

У минулому доля Кубанщини, історично-географічної області на Північно-західному Підкавказзі, також була тісно пов'язана з нашими донецькими степами. Ті самі киммерійці, скити (скіфи), сармати, алани жили на північ і на південь від Меотиди (Азовського моря). По Сіверському Дінцю добиралися в Долішне Наддоння, на узбережжя Азовського моря, Тамань і Кубань протоукраїнські сіверяни IX ст. н. е. Коли киево-руський князь Святослав Ігорович розбив хозар, осетинів-ясів і черкесів-касогів, на Таманському півострові постало Тмутороканське князівство, у якому княжили Мстислав Володимирович та інші чернігівські князі. Зв'язок Київської Русі з Тмутороканем розірвали печеніги, половці й інші кочовики. На пошуки шляху до Тмуторокані вирушив у 1185 р. новгород-сіверський князь Ігор Святославич, розбитий половцями на Каялі десь під нинішнім Слов'янськом (Донецька область). Половецькі ж хроніки згадують залежні від куманських (половецьких) каганів руські (українські) поселення на Кубанщині в XIII ст. У 1220-х роках там господарювали монголи, а після розпаду Золотої Орди – ногаї. Від середини XVI ст., особливо у XVIII ст. на ці землі почала поширювати свій вплив Росія (Українська державність Кубані. visnik@rambler.ru).

В 1775 р. за наказом Катерини II зруйновано Запорозьку Січ. Західну частину запорозьких земель приєднано до так званої Новоросії, східну – до Озівської губернії. Запорозькі козаки, які не захотіли бути підданцями Росії, заснували Задунайську Січ. Решту війська було покріпачено або розсіяно по причорноморських степах, а військову старшину ув'язнено. В 1787 р. із розсіяних по степах запорожців сформували козацьке військо, згодом назване Чорноморським. Це військо уряд Катерини II ухвалив оселити на правобережжі р. Кубань, від гирла до місця, де в неї впадала Лаба (цей край почали називати Чорноморією).

25 серпня (за новим стилем 7 вересня) 1792 р. перша група чорноморців чисельністю 3 тис. 847 стройових козаків під командою військового полковника Сави Білого висадилася в Тамані. Цю дату звичайно вважають за початок заселення українцями Кубані, власне частини її – Чорноморії. Протягом наступного року було засновано вісім тимчасових поселень у районі Таманського півострова, а також адміністративний центр Чорноморії, а згодом усієї Кубані м. Катеринодар. Якийсь час уживаною була й українська назва цього міста – Карасунський Кут (так називався мис на р. Кубань, біля якого воно постало). У Катеринодарі створили військову резиденцію, спорудили фортецю й церкву Св. Трійці. Як колись у Запорожжі, при фортеці збудували також курені та приміщення для курінних отаманів і «бездомних» козаків.

Від 1794 р. почалося залюднення всього терену Чорноморії. Було знайдено 40 місць для «курінних поселень» (щоправда, спершу деякі місця вибрали невдало й чимало куренів потім перебралися на інші, придатніші місця, де ці поселення існують і тепер). Тоді закладено 40 «курінних поселень» (так називали їх за аналогією із Запорожжям, проте недовго, до 1842 р., коли після скасування залишків козацького самоврядування цю назву замінили на загальноросійську «станіца»).

Одночасно з курінними поселеннями, а то й раніше, виникали дрібні форми залюднених пунктів – хутори, зимівники, коші. Курені були поселеннями адміністративними й господарськими, а хутори – тільки господарськими.

У перші роки перебування на нових землях Чорноморське військо було нечисленне. Так, у 1795 р. в Чорноморії було 25 тис. мешканців, з-поміж них 17 тис. – чоловічої статі. Цього було замало, щоб відбувати військову службу та освоювати край. Саме тому протягом наступних 40 років переселилося сюди ще понад 100 тис. чоловіків і жінок з Полтавської, Чернігівської, Харківської губерній (1808, 1820, 1848 р.).

Одночасно із залюдненням козаками-чорноморцями земель між долішньою течією Кубані й р. Єя та Куго-Єя донські козаки заселяли так звану область Кавказького лінійного війська, що межувала безпосередньо з Чорноморією. Саме на кордоні Чорноморії та Кавказької лінії почала формуватися українсько-російська етнічна межа. Чорноморію заселяли

переважно українці, а Кавказьку лінію – росіяни (хоча й тут почали виникати українські поселення) (Українська державність Кубані. *visnik@rambler.ru*).

В 1829 р. Російська імперія розширила свої володіння за рахунок лівого берега Кубані (так званого Закубання). В 1864 р. війна на Західному Кавказі скінчилася поразкою корінних жителів Закубання, відтак більша частина їх покинула батьківський край і переселилася до Туреччини. Землі, покинуті корінними жителями Закубання, від 1861 р. почали заселяти українці – переважно мешканці сусідньої Чорноморії, а також росіяни. До 1870 р. Закубання в основному було залюднено: західне – переважно українцями, східне – росіянами. Проте чіткої етнічної межі, як на правобережжі Кубані, тут не було (Дорошенко Д. Нарис історії України. Київ, 1992. Т II. С. 230–245).

Після Лютневої революції 1917 р. на Кубані, як і в інших частинах колишньої Російської імперії, розпочалися процеси державотворення. Зокрема, у травні 1917 р. на з'їзді в Катеринодарі було обрано Крайову раду з виконавчим комітетом. Там же делегати підтримали пропозицію створити окрему Козацьку військову раду та Військовий уряд. Пізніше кубанці приєдналися до Південно-східного союзу трьох великих козацьких військ Дону, Кубані й Тереку. У вересні 1917 р. проголошено Кубанську Крайову Республіку, яка мала приєднатися до майбутньої Російської Федерації. Функції парламенту повинна була виконувати Кубанська законодавча рада, яка мала обирати крайовий уряд й отамана, що виконував би функції голови держави й головнокомандуючого. 16 лютого 1918 р. проголошено самостійну Кубанську Народну Республіку, яка проіснувала недовго. Під натиском більшовицьких сил Законодавча рада, військовий отаман і 3 тис. добровольців мусили залишити Катеринодар. Перед відступом зі столиці Законодавча рада проголосувала за федерацію з Україною. 15 травня 1918 р. до Києва виїхала делегація, очолена М. Рябоволом, яка, однак, не домовилася з гетьманом П. Скоропадським. Коли вона повернулася, Крайова рада вирішила приєднатися до армії генерала Денікіна. Партизанський рух у цій окрузі існував до 1925 р., а окремі групи діяли значно довше. Варто згадати про відомих політичних діячів-учасників національно-визвольного руху України, які певний час проживали на Кубані. Зокрема, С. Петлюра, М. Міхновський.

Проіснувала Кубанська Народна Республіка в різних формах до повернення більшовиків у травні 1920 р. За той час українізовано деякі початкові та відкрито дві середні школи. У станицях діяло 40 читалень «Просвіти». Виходили, щоправда, нерегулярно, газети «Чорноморець» і «Кубанська зоря». За радянської влади на переломі 1920–1930 рр. у 700 школах навчання проводилося українською мовою. Проте з припиненням політики коренізації, що відбувалася в 1920-х роках в усіх національних республіках і краях СРСР, було розпочато гоніння на все національне.

Як і в Україні, національна культура зазнала в цьому регіоні сильних утисків, але тут вони були ще жорсткіші. У 1926 р. на Північному Кавказі

проживало 3 107 000 українців, з них 1 412 276 – лише на Кубані. Існувало багато українських шкіл, які перебували під юрисдикцією Скрипника як тодішнього наркома освіти. У Краснодарі працював український педагогічний інститут, у станиці Полтавській – педагогічний технікум. У грудні 1929 р., під час загальної культурної чистки в Україні, заарештували деяких науковців кубанського походження. У 1932–1933 рр. місцева преса (зокрема, газета «Молот») уже рясніла звинуваченнями багатьох визначних осіб у «місцевому націоналізмі». На початку 1933 р. було арештовано чимало партійно-державних і культурних діячів, у тому числі майже всіх професорів українських навчальних закладів. Російська мова стала витіснити українську як мова навчання. Між 1933 та 1937 р. всі 746 українських початкових шкіл на Кубані перетворили на російські. Роздавлена, знелюднена депортуваннями, повністю денаціоналізована Кубань потерпіла, мабуть, більше, ніж інші регіони. Можна стверджувати, що влада досягла тут повної перемоги над місцевим населенням.

Саме в цей період розпочинається боротьба з куркульством. У 1929–1930 рр. депортували 300 з 5 тис. 600 господарств і судили 250 осіб за невиконання зернових заготівель, з яких близько 40 розстріляли. «Бабський бунт» у цій місцевості очолили вдови червоних партизанів. У 1930–1931 рр. там провели серію арештів підозрюваних членів Спілки визволення України. У 1934 р. радянська влада заборонила навіть уроки української мови, закрила українські газети, ГПУ арештувало багатьох викладачів і студентів Краснодарського педінституту. За українську мову в офіційних установах і носіння вишиванок засуджували на 10 років таборів.

Доля українців Кубані за радянських часів була найтяжчою.

Найбільше старань у ХХ ст. до винищення українства на кубанських землях доклала комуністична влада. Так, під час організованого нею у 1929–1933 р. штучного голоду коефіцієнт смертності на Кубані перевищував 25 %. Під корінь винищувалася українська мова та культура. Однак страшна комуністична політика етноциду не знищила українство.

Козацький опір стримував упровадження голоду довше, ніж будь-де. Як висловився перший секретар Північно-Кавказького крайкому партії Б. Шеболдаєв, у 1932 р. «куркулі знову намагалися боротися з нами в питанні хліба, на цей раз використовуючи колгоспи як базу для своїх дій»; отже, довелося відрядити «групу членів ЦК під проводом товариша Кагановича до нас, щоб допомогти нам виправити становище». Ця комісія з'явилася в Ростові на початку листопада 1932 р. Вона одразу зустрілася із членами Північно-Кавказького крайкому й призначила спеціальних уповноважених для кожної округи. Горезвісний сталінський поплічник Шкирятов 4 листопада був ухвалений ЦК як голова комісії для чистки північно-кавказьких й особливо кубанських партійних організацій від «осіб, ворожих комунізму, що проводять куркульський курс». Двома днями пізніше вийшла інструкція про проведення подібної чистки комсомолу.

Д. Мейнард, який відвідав цей регіон і загалом заперечував наявність там голоду, згадує про депортацію з Північного Кавказу, особливо з Кубані комуністів та місцевих відповідальних урядовців, які намагалися покращити становище селян, і додає, що смертність там була дуже високою. Зрештою на Дону та Кубані оголосили надзвичайний воєнний стан під приводом епідемії холери (цей відомий метод було використано також під час Новочеркаського бунту в 1962 р.). У січні 1933 р. весь край повністю підпорядкували спеціальній комісії, уповноваженій «впроваджувати примусову працю, депортувати та карати навіть смертю тих, що опиралися». Тоді кожна камера ростовської тюрми вміщувала до 50 ув'язнених.

У грудні 1932 р. у станиці Полтавській відбулося справжнє повстання, учасники якого вбивали співробітників ОДПУ та активістів; станиця перейшла під контроль повстанців, які відрядили свої ескадрони до сусідніх селищ із закликом приєднатися до них. Однак вони робили це надто повільно, і владі вдалося сконцентрувати коло Полтавської станиці переважаючі сили й після тяжких боїв знову взяти станицю у свої руки. Начальник ОДПУ Кубасєв віддав наказ: через те що Полтавська станиця опинилася в руках куркулів, депортувати все населення, за винятком кількох лояльних громадян.

«Полтавська операція» набула великого розголосу як «приклад для інших», але не єдиний приклад. Подібні акти було вчинено в станицях Уманській, Медведицькій, Мишатівській та ін. Повстанців великої станиці Лабинської судили в Армавірі – багато дістали смертні вироки, хоча її мешканців в основному не висилали. Населення 16 станиць повністю депортували на Крайню Північ загальною кількістю десь 200 тис. У деяких станицях (наприклад, Іванівській) депортували лише половину населення, однак всі ці цифри стали частиною загальних даних, які вражають.

Серед тих, кого не депортували, розпочався голод. На думку фахівців, голод був штучним. Наприкінці 1933 р. англійське посольство доповідало: «Козацький елемент переважно усунуто – чи то через смерть, чи то шляхом депортацій». Щодо міст Дону та Кубані, то вони зазнали більших утрат, ніж міста в Україні. Повідомляли про 50 тис. смертних випадків у Ставрополі (населення 140 тис.) і 40 тис. у Краснодарі (населення 140 тис.). У Сальській окрузі чималій кількості мешканців удалося вижити тільки завдяки тому, що вони переселилися в степ і ловили там байбаків. Жителі с. Завітне протрималися таким чином аж півроку.

Але незважаючи на поодинокі «історії зі щасливим кінцем», ці колись квітучі землі перетворилися на справжню пустелю. Ось свідчення іноземця: «Перше, що мене вразило, коли я побачив козацькі села в околиці Кропоткіна, – це жахливий стан того, що колись було надзвичайно родючим тереном. Величезний бур'ян, навдивовижу високий і твердий, заповнив численні сади, панував на полях пшениці, кукурудзи, соняшника. Зникли пшеничні паляниці, соковиті шматочки м'яса молодого баранчика, що

пропонували на продаж повсюдно, коли я відвідував Кубанську долину в 1924 р.»).

Ось повідомлення одного з партійних керівників, який повернувся до своїх рідних місць уперше від часів революції: «Я знав цей край, коли тут був самий лише добробут... Тепер на місці села я знайшов цілковите спустошення та злидні. Тини, огорожі та хвіртки зникли, бо пішли на паливо. Вулиці заросли бур'яном і папороттю, хати розвалюються на шматки... Навіть колись повні ентузіазму партійні активісти втратили віру» (Конквест Р. Жнива скорботи. Київ, 1993. С. 306–314).

Голод не був наслідком стихійного лиха, а ніхто інший як Сталін визнавав, що «в 1932 р. хліба у нас було у країні більше, ніж у 1931 р.». І в Україні урожай 1932 р. був не рекордним, але достатнім для того, щоб не допустити голод. Однак тут вибухнув голод, жертвами якого стали всі селяни, включно з колгоспниками: урожай 1932 р. в них просто відібрала влада (Шаповал Ю. Невигадані історії. Київ, 2004. С. 47–94).

На Кубані також найбільше постраждало українське населення. Разом з тим серед українців зростала національна свідомість і вони намагалися відстоювати свої національні інтереси.

Уже в 1929 р. представник Кубані стояв при витоках Організації Українських Націоналістів. Промовистим є також той факт, що делегат Української Центральної Ради на Кубані в 1917–1918 рр. Є. Онацький у 30-тих ХХ ст. роках став представником мережі ОУН в Італії. Другий делегат Української Центральної Ради М. Галаган разом з першим головою Кубанського краєвого уряду Л. Бичем брали участь у конференції, ініційованій Легією Українських Націоналістів (складовою частиною майбутньої ОУН) у 1928 р. в Празі, з метою створення Всеукраїнського національно-політичного об'єднання, причому Л. Бич керував нарадами конференції. У 1942 р. на Кубань було скеровано учасників похідних груп ОУН та засновано осередки ОУН. Треба зазначити, що питання про взаємозв'язки ОУН з Кубанню є однією з найвтаємниченіших сторінок Українського визвольного руху, яка має ще бути вивчена.

За інформацією деяких джерел, Кубань стала місцем досить активної боротьби ОУН за визволення українства. Мало хто знає про особливості національно-визвольної боротьби Української Повстанської Армії (УПА) на східних теренах. Відомо більш-менш про акції упівців на Житомирщині, є згадки про організаційну роботу ОУН в Дніпропетровську, Криму й на Донбасі. Але зовсім важко уявити, що найсхіднішою територією, де точилися активні бойові дії за участі українських повстанців, є Кубань! У деякі речі важко повірити, важко повірити через те, що мало ми про ці речі обізнані. Про таку структуру як КОПА або Козача повстанська армія – аналог УПА на Кубані – ми досі взагалі нічого не знали. Фахівці запевняють, що це не міф, що вона справді існувала, вона боролася проти більшовицької влади на Кубані, проти німецьких окупаційних сил і в різний період налічувала понад 300 бійців. І, як і у випадку з УПА, козачий повстанський рух формувався за

активної участі Організації Українських Націоналістів. Ще у 1941 р., восени, коли більшовики відступали на схід, на Кубань прибувають підпільники з Південної похідної групи, і вже в 1942 р., у жовтні, оформлюється Єйський окружний провід ОУН(Б) на чолі зі С. Ткаченком «Голубом». Останній підтримував зв'язок з націоналістичним підпіллям у Маріуполі (Пархоменко С. УПА або... Козача Повстанська Армія?! *Гайдамака : незалеж. інформ.-освіт. ресурс*. 2024. 10.02. URL: <http://www.haidamaka.org.ua/0061.html>).

У серпні 1942 р. з українського берега на Кубань було перекинуто нелегальну групу оунівців, операцією керував кубанець П. Глек («дід Очерет»), мешканець станиці Довжанської, а вже в липні 1944 р., коли на Кубань повернулися «більшовики», ОУН організувала десант на чолі із сотником «Шумом» (В. Плетнем, який походив зі станиці Батуриної). Також на кубанський берег висадилися старшини УПА «Зорян», «Беркут», «Десна», «Дніпро» (Д. Гречух), «Мить» (Д. Коваленко). Ці люди мали доправитися поїздом до Туапсе під виглядом солдат будівельної роти. Однак до Туапсе вони не дісталися, а вийшли на станції Хандиженській. І там, у горах Кавказу вже восени того ж року постали підрозділи сотенних «Шума» (85 бійців) і «Гомона» (125). Крім них, декілька розвідувальних роїв – загалом близько 250 осіб. Бойова структура як і в УПА, бойове привітання – «Слава Кубані! – Слава героям!». Проте ані жінок, ані осіб російського походження в КОПА не брали, не брали також й осіб низькоосвічених (межа була не менше семи класів). Трималася КОПА аж до 1950 р., коли, не маючи ресурсів для продовження боротьби, саморозпустилася (Україна молода : бойова газ. героїчної нації. 2006. 12.02. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/811/163/2951802>).

Що українського на Кубані маємо зараз? У станицях і хуторах краю ще можна почути українську мову, яку місцеві називають балачкою. Проте рік у рік знавців мови та людей, які нею користуються, стає дедалі менше. Це й не дивно, оскільки жодного україномовного навчального закладу, школи в краї не має. Лише у єдиній краєвій дитячій експериментальній школі народного мистецтва державного академічного Кубанського козачого хору факультативно викладалася українська мова, завдяки ентузіазму викладача школи М. Сергієнка, одного з активістів українського просвітництва на Кубані, представника товариства «Україна». За його словами, діти-кубанці із задоволенням вивчали українську мову й просили давати більше уроків мови та літератури. Та біда в тому, що російська державна школа жодних коштів не надає, не кажучи вже про забезпечення приміщенням, вчителями, підручниками. Водночас вірменські діти мають свої школи, підтримку від Вірменії (Інтерв'ю з ученим секретарем Товариства української культури Кубані, професором Віктором Кириловичем Чумаченьком. *Вісн. Товариства української культури Кубані*. 2005. № 2. visnik@rambler.ru).

Разом з тим на Кубані проводився ряд заходів, спрямованих на відродження культури предків. Зокрема, театральні вистави, відбувалося

всекубанське відзначення Шевченківських днів. Шевченківські дні мали розголос у кубанських засобах масової інформації.

Значний внесок у розвиток української культури на Кубані робили фольклорні ансамблі. Зокрема, Кубанський народний хор, Народний ансамбль танцю «Станиця», ансамбль «Чумаки», дитячі колективи, які виконували українські пісні й українські танці. Усі ці колективи брали участь в різноманітних конкурсах і були досить знані й популярні як на Кубані, так і в Україні.

Проте останнім часом про них майже нічого невідомо, адже пропутінська пропаганда та цілеспрямована антиукраїнська політика російської держави останнього десятиліття дає можливість діяти будь-яким організаціям, які нагадували б про зв'язок Кубані з Україною.

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Привітання президента НАН України академіка А. Загороднього до Міжнародного дня жінок і дівчат у науці

«Шановні колеги-науковиці!

Сердечно вітаю вас із Міжнародним днем жінок і дівчат у науці!

Це свято доволі “молоде”, проте вже здобуло велику популярність, що не може не тішити. Адже його мета – удосконалення наукових досліджень і їхніх результатів для жінок і дівчат як невід’ємний складник досягнення реальної гендерної рівності, що її виборювали покоління жінок у різних країнах.

Століттями жінки були мало помітними в історії та політиці, і так само у науці, освіті й мистецтві. Сьогодні жінки здійснюють новітні наукові дослідження, створюють високі технології, здобувають спортивні та військові перемоги. Щодня доводячи на своєму прикладі: для нашого спільного успіху важливі кожен і кожна.

У Національній академії наук України понад половина працівників – власне наукових, але не тільки – це жінки. Розумні, працьовиті, цілеспрямовані, віддані своєму фаху. Безмежно дякую і низько вклоняюся всім вам за вашу щоденну невтомну роботу, колеги!

Вважаю своїм обов’язком і справою честі всіляко сприяти професійній реалізації та кар’єрному зростанню наших науковиць. І закликаю до цього членів Президії НАН України, очільників наукових установ, підприємств і організацій Академії. Сподіваюся також, що жінки дістануть гідне представництво у лавах Національної академії наук України на чергових виборах до її складу, які відбудуться вже цієї весни.

Збройні Сили України, у яких служить і чимало жінок, дарують нам неоціненну можливість жити у своїй країні та працювати задля її

майбутнього. Пам'ятаймо про це і разом наближаймо перемогу. Глибоко вірю, що вона нам до снаги.

Слава Україні, її героїням і героям!

Зі щирою повагою президент Національної академії наук України А. Загородній» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>).* – 2024. – 11.02).

Засідання Президії НАН України 7 лютого 2024 р.

Цього дня було заслухано дві наукові доповіді.

Із доповіддю «Біологічні фактори забезпечення продовольчої безпеки України» виступив завідувач відділу фізіології живлення рослин Інституту фізіології рослин і генетики НАН України член-кореспондент НАН України В. Швартау. Він повідомив про фундаментальні та прикладні дослідження Інституту в галузі фізіології рослин і рослинних біотехнологій, що спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки держави. Впровадження інноваційних розробок науковців дає змогу ефективно розв'язувати проблеми аграрного сектору економіки України, що особливо важливо умовах дефіциту ресурсів під час війни.

В обговоренні доповіді виступили директор Інституту захисту рослин Національної академії аграрних наук України доктор сільськогосподарських наук О. Борзих, академік-секретар Відділення наук про Землю НАН України, директор Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М. П. Семененка НАН України академік НАН України О. Пономаренко та академік-секретар Відділення загальної біології НАН України академік НАН України В. Радченко.

Далі доповідь «Науково-практична парадигма сучасного українського конституціоналізму: вплив реалій правового режиму воєнного стану та викликів повоєнного розвитку України» представила в.о. вченого секретаря Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України доктор юридичних наук А. Крусян. Вона зазначила, що сучасні реалії широкомасштабної російської збройної агресії проти суверенної України актуалізують проблематику українського конституціоналізму, який є конституційно-правовою, доктринальною та національно-ідеологічною основою протистояння агресору. Дослідження змісту системи та функціонального механізму українського конституціоналізму також набуває важливого значення в контексті повоєнного розвитку України як європейської, демократичної, правової держави.

В обговоренні доповіді виступили народний депутат України Р. Бабій, директор Навчально-наукового інституту права Київського національного університету ім. Т. Шевченка доктор юридичних наук О. Васильченко. До дискусії також долучилися народний депутат України академік НАН України О. Копиленко, директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України член-кореспондент НАН України В. Устименко,

директор Головної астрономічної обсерваторії НАН України академік НАН України Я. Яцків, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України академік НАПрН України О. Скрипнюк, академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України академік НАН України В. Локтєв.

Учасники засідання зауважили високу актуальність та вагомість наукових результатів, представлених у доповідях. Кожна з них викликала активний інтерес та жваву дискусію.

Насамкінець було розглянуто декілька кадрових та поточних питань.

Так, академік НАН України А. Загородній ознайомив учасників засідання з основними положеннями порядку створення та діяльності в системі НАН України інноваційних кластерів. Президент НАН України зазначив, що в сучасних складних соціально-економічних умовах використання кластерних об'єднань для розвитку інноваційної інфраструктури країни та виходу національної інноваційної системи із кризового стану є важливим науково-практичним завданням.

Академік НАН України Я. Яцків виступив з повідомлення про започаткування наукового журналу «Рукописна та книжкова спадщина України». Його співзасновниками є Національна академія наук України та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Запланована періодичність виходу журналу – чотири рази на рік (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 7.02*).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Зміни клімату залежатимуть від економічного розвитку людства і від викидів парникових газів

Чому в останні пів століття температура на нашій планеті підвищується так інтенсивно і як це впливає на глобальну кліматичну систему? Чи змінилася тривалість сезонів в Україні та чому почастишали екстремальні погодні явища? Як на кліматі в Україні та Європі позначиться нинішня російсько-українська війна? Чи є глобальні кліматичні зміни незворотними? Про це й інше в інтерв'ю інформаційному порталові «РБК-Україна» розповіла завідувачка відділу прикладної метеорології та кліматології Українського гідрометеорологічного інституту НАН України та ДСНС України кандидат географічних наук В. Балабух.

«Температура повітря є важливим індикатором зміни стану усієї кліматичної системи: атмосфери, гідросфери, кріосфери, літосфери і зрештою, біосфери, включно з людиною і її діяльністю, – пояснює науковиця. – Як і зміна температури тіла людини, вона сигналізує про те, що з планетою щось не гаразд. Востаннє глобальна температура повітря перевищувала середню температуру доіндустріального періоду на 0,5–1,5 градуса на планеті 125 тис. років тому. Протягом останніх пів століття

ріст температури повітря був найінтенсивнішим за 2 тис. років. Така температура, яка спостерігалась на планеті у 2023 р. була майже 100 тис. років тому. Саме діяльність людини є причиною цих змін. <...> ...суттєво підвищується не лише температура атмосфери, а й океану та земної поверхні. І це призводить до стрімкої зміни усіх складових кліматичної системи. В Україні за останні 60 років підвищення середньої температури відбувалось майже у 2,5 рази швидше, ніж глобальної».

За словами В. Балабух, одним із проявів зміни клімату є почастищення та посилення інтенсивності небезпечних і стихійних погодніх явищ: «В Україні – це збільшення інтенсивності дощів, злив і снігопадів. Це зумовлює збільшення паводків. Дедалі частішими та інтенсивнішими стають грози, шквали, град, посухи, хвилі тепла. Проте швидкість вітру протягом останніх десятиріч у помірних широтах, і в Україні зменшувалась. Це призводило до зменшення повторюваності явищ, пов'язаних з вітром – хуртовин, пилових бур».

Чинником посилення кліматичних змін в Україні вже стала й надалі буде російсько-українська війна, наголошує вчена: «На жаль, наслідки військових дій також вплинуть на клімат в Україні, насамперед у південних та східних регіонах та на їхню здатність до адаптації. Так, руйнування Каховської ГЕС та втрата Каховського водосховища зумовить зростання континентальності клімату, підвищення температури повітря весною та в першу половину літа, і як наслідок, до зміщення початку теплого періоду, літа, періодів вегетації та активної вегетації, їхнього теплозабезпечення, зміниться і тривалість цих періодів.

Суттєво може змінитись і режим зволоження прилеглих територій. Найбільші зміни ймовірні у весняно-літній сезон і проявлятимуться в зменшенні вологовмісту атмосфери і, відповідно, хмарності, кількості опадів. Цей регіон належить до зони ризикованого землеробства в Україні. Підвищення температури повітря та збільшення дефіциту вологи, на які накладаються й глобальні зміни клімату, можуть призвести до зростання посушливості та опустелювання значних територій регіону. Збільшиться ризик виникнення пилових бур, суховіїв, надзвичайної пожежної небезпеки.

На клімат суттєво впливають і зелені насадження. Вони змінюють температурний режим, режим зволоження, зменшують концентрацію CO₂ в атмосфері. У степовій частині України вони мають ще й захисну функцію – захищають поля та населені пункти від пилових бур. Завдяки лісосмугам, які були посаджені і вирощені в цих регіонах у 60–70-х роках минулого століття вдалось побороти небезпечні пилові бурі.

Понад 30 років на цій території не спостерігалось сильних пилових бур. Зараз бойові дії ведуться в лісосмугах і лісах, які були посаджені в цих регіонах. Значна частина їх уже знищена і знищуватиметься далі. То ж можна спрогнозувати, що ще одним із наслідків війни в Україні буде збільшення повторюваності та інтенсивності пилових бур, які відчує і Європа».

В. Балабух наголосила, що зупинити зміну клімату вже неможливо, але дещо все ж можна і потрібно робити: «Важливо зараз не допустити підвищення глобальної температури на два градуси, а ще краще – обмежити її ріст у 1,5 градуса. Проте уже в 2023 р. середня за рік глобальна температура повітря була вищою на 1,5 градуса за температуру доіндустріального періоду. За даним ВМО в найближчі п'ять років ці зміни можуть перевищити дані показники.

Оскільки основною причиною суттєвого зростання температури повітря є діяльність людини, суттєве зростання викидів парникових газів та посилення парникового ефекту, то треба зменшити концентрацію парникових газів. Цього можна досягти двома шляхами: збільшуючи енергоефективність технологій та сприяючи енергозбереженню.

Проте, враховуючи масштаб тих змін, що уже відбуваються, очевидно що цих заходів уже недостатньо. Необхідно адаптуватись до тих нових умов, які зараз формуються, щоб запобігти значним економічним збиткам і зберегти життя на планеті» *(Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 8.02).*

Інтерв'ю історика Г. Єфіменка про специфіку становлення українсько-російського кордону

Старший науковий співробітник відділу історії України 20–30 рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України кандидат історичних наук Г. Єфіменко в інтерв'ю «Радіо Свобода» пояснив чому термін «історично заселені території» є калькою російських поглядів, чи є несправедливо забуті терени, де українці становили більшість за межами суцільної території України, акцентував на історичних особливостях формування українсько-російського кордону.

Учений прокоментував причини, з яких Перший Універсал проголошував майбутню автономію України, але не окреслював її територію, згадав про те, як Сибір і Далекий Схід могли стати українськими автономіями, а Білгородський повіт – частиною України.

Г. Єфіменко наголосив, що в Москві офіційно визнавали наявність в складі радянської Росії територій із переважно українським населенням. Туди відносилися Північнокавказький край, який тоді об'єднував Дон, Кубань і Ставропілля (українці становили абсолютну більшість – від 51 % до понад 80 %), та Центрально-Чорноземна область, тобто колишні Курська і Воронізька губернії.

Історик підсумував: «На території УСРР було всього 9 районів, де так чи інакше росіяни становили більшість. Лише на прилеглих до кордону теренах Росії було 63 райони з українською більшістю!» *(Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 8.02).*

*Стаття палеонтолога В. Яненка «Як кити опинились у воді»
Палеонтолог, науковий співробітник відділу палеонтології
Національного науково-природничого музею НАН України кандидат
біологічних наук В. Яненко у своїй статті на освітньо-медійній
платформі «КУНШТ» повідомив про стародавніх китоподібних, їхній
зв'язок із суходолом, ареали розселення та засоби виживання.*

«Вийшовши одного разу, 375 млн років тому, на сушу «подихати свіжим повітрям», хребетні неодноразово поверталися назад у води морів та океанів, освоюючи невичерпні запаси риби, молюсків та інших морських організмів. Деякі з них (наприклад, морські черепахи, Chelonioidea, та ластоногі, Pinnipedia), зберегли свій зв'язок із сушею, інші ж повністю перейшли до водного способу життя. Мезозойські морські ящери мозазаври, плезіозаври та пліозаври (яких досить часто плутають із динозаврами) продовжували життя у водах морів та океанів. Найбільші з них досягали майже 20 м у довжину, що, погодьтеся, вражає. Очевидно, всі вони полювали на рибу та собі подібних дрібніших родичів.

Ще одними водними хижаками були мезозойські морські крокодили – майстерні плавці, які мали перетинки на лапах. Але найуспішнішими підводними мисливцями стали іхтіозаври та китоподібні, які незалежно один від одного досконало пристосувалися до життя у відкритих морських водах, обравши собі рибоподібну форму тіла та навчившись розмножуватися без виходу на сушу.

Перехід до життя у воді супроводжувався низкою кардинальних змін і насамперед перетвореннями у будові тіла. Форма тіла ставала або обтічною, або змієподібною, сплющеною з боків. Якщо основним органом руху ставав хвіст, він набував вигляду лопаті, а задні кінцівки сильно зменшувалися або взагалі редукувалися. Передні кінцівки перетворювалися на ласти або плавці, що виконували роль весел, були кермом глибини, засобами повороту та гальмування. Зубні ряди виростили подвійним гострим частоколом, здатним утримувати й роздирати слизьку водну здобич.

Після вимирання гігантських водних плазунів мезозою ніша морських суперхижаків довго залишалася вільною. Її лише частково освоювали великі акули, крокодили та (меншою мірою) морські змії. Але близько 55 млн років тому з'явилася група ссавців, яка згодом досягла панування в морях кайнозойської ери, – китоподібні.

Китоподібні – це нащадки наземних ссавців, і спадок їхнього сухопутного минулого чітко проявляється в багатьох речах: у диханні атмосферним повітрям, наявності плаценти, вигодовуванні дитинчат молоком, а також у деталях будови скелета. На відміну від риб, у яких при плаванні хребет згинається в горизонтальній площині, в китоподібних він рухається вертикально.

Сучасні кити та дельфіни не можуть перебувати довго на суші, а тим більше жити. Та й виглядають вони досить незвично, якщо порівнювати з

наземними ссавцями. Питання, як наземні ссавці перетворилися на морських, довго залишалося без відповіді, оскільки в палеонтологічному літописі були відсутні відповідні сполучні еволюційні ланки. Нині картина прояснилася. Але про все по черзі.

Імовірно, першою науковою роботою про близьку спорідненість китів і сухопутних тварин, а саме копитних, можна вважати роботу британського зоолога Ф. Беддарда, який був переважно відомий своїми роботами про червів, але у 1890 р. написав «Книгу про китів». Трохи більш ніж через століття, до середини 1990-х років, серед зоологів і палеонтологів склався своєрідний консенсус: домовилися вважати найближчими родичами або навіть предками китів (Cetacea) хижих копитних – мезоніхій (Mesonychia). Однак таксономічні взаємини між ними і рядами парнопалих (Artiodactyla) і непарнопалих (Perissodactyla) залишалися не цілком зрозумілими: чи то мезоніхії – предки китів і парнопалих, чи то парнопалі – сестринська група китів і мезоніхій. Самі ж мезоніхії були вимерлими хижаками, які віддалено нагадували масивних собак з копитцями на кожному пальці замість кігтів. Їхні розміри дуже варіювалися: від розмірів ласки до габаритів ведмедя. За харчовими вподобаннями серед них відомі напівводні рибоїдні форми, як от гапалодект (Hapalodectes).

Але більшість мезоніхій були наземними хижаками та стерв'ятниками Будова черепа і зубів цих давніх ссавців (а жили вони 63–33 млн років тому) довго давала підставу вважати, що китоподібні походять безпосередньо від мезоніхій.

Цю гіпотезу підважили молекулярно-генетичні дослідження, які показали, що китоподібних треба розглядати в межах групи парнопалих як найближчих родичів бегемотів. На цій підставі парнопалих та китоподібних іноді ще об'єднують у групу китопарнопалих (Cetartiodactyla).

Знахідка повного скелета наземного китоподібного пакіцета (*Pakicetus attocki*) (був розміром із сучасного вовка) підтвердила молекулярно-генетичні дані, які показали, що китоподібні відокремилися від стародавніх парнопалих вже після того, як ті розійшлися з мезоніхіями.

Ця знахідка вказала на те, що предками китів були примітивні парнопалі, які зберегли ознаки їхнього спільного з мезоніхіями походження (наприклад, будову зубів), які сучасні парнопалі давно втратили. Це були всеїдні та м'ясоїдні тварини. Як ми сьогодні знаємо, парнопалі пізніше обрали для себе винятково рослинну дієту, хоча, наприклад, свині й нині любляють потішити себе їжею тваринного походження. Кити – це водні теплокровні тварини, яким життєво необхідно споживати висококалорійну їжу, тому вони нічого не вигадували й за прикладом своїх пращурів зберегли і продовжили хижацький спосіб харчування.

Окрім пакіцета, на підтвердження гіпотези сухопутних пращурів китоподібних може свідчити будова скелета індохіуса (*Indohyus*), знайденого у Кашмірі (Індія) у шарах віком близько 48 млн років. Ця тварина належить до ряду парнопалих вимерлої родини раоеллід (*Raoellidae*). Статурою та

розмірами вона нагадувала зовсім не китів, а сучасних оленьків родини трагулід (Tragulidae), що живуть у Західній Африці та Південно-Східній Азії в густих лісах, чагарникових та мангрових заростях, вміють добре плавати і пірнати. За будовою слухової ділянки черепа індохіус (це важлива ознака для з'ясування спорідненості серед ссавців) є спорідненим лише з одними найдавнішими китами родини пакіцетид. Індохіус жив на кілька мільйонів років пізніше за пакіцетид і не може бути їхнім предком, проте він цілком може бути нащадком однієї з найближчих сестринських груп з предками китоподібних.

Стародавні китоподібні часу даремно не втрачали і за якісь вісім мільйонів років повністю відмовилися від життя на суходолі на користь життя у воді. Примітивних еоценових китоподібних називають ще археоцетами і поділяють на п'ять родин: пакіцетиди (Pakicetidae), амбулоцетиди (Ambulocetidae), ремінгтоноцетиди (Remingtonocetidae), протоцетиди (Protocetidae) та базілозавріди (Basilosauridae). У 2001 р. стали відомі перші анатомічно повні скелети археоцетів. Це дало змогу в деталях з'ясувати процес переходу китоподібних до життя в морі.

Пакіцетиди жили в ранньому еоцені (близько 52 млн років тому) на північному узбережжі субтропічного внутрішньоконтинентального моря Тетіс, яке в ті часи перетинало Євразію в широтному напрямку. Це були тварини з великими головами та дуже витягнутими мордами. Окрім вище згаданого пакіцета, відомі й інші представники: налацет (*Nalacetus ratimitus*), що був розміром із сучасного вовка, та іхтіолест (*Ichthyolestes pinfoldi*) який розмірами нагадував сучасну лисицю. Судячи з будови скелета, пакіцетиди добре плавали, використовували хвилеподібні рухи тілом та гребли кінцівками. Вуха пакіцетидів були пристосовані до сприйняття звуків у повітряному, а не у водному середовищі. Отже, ці тварини жили на суші, в мілководних прісних водоймах і поблизу них, подібно до сучасних тапірів, однак були хижаками. Скелети пакіцетид знайдені в Пакистані і північно-західній Індії в річкових відкладах. Імовірно, саме ці місця були центром походження китоподібних.

Найбільш значною знахідкою давніх китоподібних можна вважати, «частинку еволюційного пазла», якого бракувало – амбулоцета (*Ambulocetus patans*). Його назва говорить сама за себе: «плаваючий ходячий кит». Майже повний скелет цієї тварини знайшли на півночі Пакистану у відкладах віком близько 49 млн років тому.

Зовні амбулоцет нагадував триметрового великоголового крокодила. При плаванні його тіло вигиналося, як і в попередників, і в сучасних китів та тюленів, у вертикальній площині. Можливо, амбулоцети полювали подібно до крокодилів, підстерігаючи своїх жертв на мілководді (судячи з будови кінцівок та розмірів тіла, активно пересуватися сушею вони не могли). Амбулоцети могли похвалитися потужними щелепами та великими зубами і були здатні вполювати досить велику здобич. Ніздрі були перенесені на верхню частину верхньої щелепи, що давало змогу ковтати їжу прямо у воді.

Очі давали лише бічний огляд. Вушні раковини амбулоцет втратив, але це не вплинуло на здатність добре чути у воді. Рух своїх майбутніх жертв суходолом він відстежував, притискаючи голову до ґрунту і вловлюючи коливання субстрату. Хімічний аналіз зубів показав, що амбулоцет міг полювати як у солоних, так і в прісних водоймах. До родини амбулоцетид належать два роди: гандаказія (*Gandakasia*) та гімалайяцет (*Himalayacetus*). Гімалайяцет найдавніший серед китоподібних – 53,5 млн років.

Дрібнішими родичами амбулоцетид були ремінгтоноцетиди, відомі з Індії та Пакистану, з відкладень віком 49–43 млн років тому. Ці тварини мали сильно витягнуті щелепи і були дещо краще пристосовані до підводного плавання, ніж амбулоцетиди. Вони теж мали добре розвинені кінцівки, проте відрізнялися маленькими очима, довгими, але тонкими щелепами та розширеною основою черепа. Якщо порівнювати «земноводних китів» за загальним виглядом із крокодилами, то серед них амбулоцетиди більше нагадували масивних алігаторів, а грацильні ремінгтоноцетиди – гавіалів. Будова слухової ділянки та розмір очей вказують, що для виявлення здобичі ремінгтоноцетиди користувалися переважно слухом. Відомо шість родів ремінгтоноцетидів. Усі вони були невеликими за розмірами: наприклад, качхіцет (*Kutchicetus minimus*) був не більшим за річкову видру. Для ендрюсіфія (*Andrewsiphius sloani*) встановлено наявність потужного сплющеного хвоста, який слугував основним органом руху у водному середовищі. Раяніст (*Rayanistes afer*), знайдений у середньому еоцені Єгипту, дає нам інформацію про те, що ремінгтоноцетиди досягли південного узбережжя Тетіса.

Усі розглянуті нами китоподібні були хижакими, що полювали на мілководдях і ніколи не занурювалися на серйозні глибини. Першими з мілководдя на справжню глибину вирушили протоцетиди (*Protocetidae*), що жили 49–37 млн років тому. Їхнім головним еволюційним надбанням був подовжений потужний хвіст (спочатку без хвостової лопаті), який забезпечував швидке плавання. Але водночас протоцетиди зберігали розвинені задні кінцівки. Найімовірніше, за способом життя їх можна порівняти з сучасними великими ластоногими.

І тут варто обов'язково згадати дослідження групи українських палеонтологів, які минулого року вперше у світі описали наявність задніх кінцівок у повністю водного виду китоподібного, знайденого в Україні, котрий до того ж виявився найдавнішим серед знайдених китів у Європі (середній еоцен, 43–42 млн років).

У деяких протоцетид зуби були зменшені. Це свідчить, що здобич – дрібних морських тварин – вони ковтали повністю. Такими були перші китоподібні, які зуміли розселитися за межі моря Тетісу. Їхні рештки знайдено у мілководно-морських відкладах в Африці, Європі та Північній Америці. Найбільші серед протоцетид досягали довжини понад 3 м і важили в середньому 400–500 кг. Імовірно, від протоцетид походять всі пізніші китоподібні, зокрема сучасні групи. Описано близько 20 родів протоцетид, з

них найвідоміші протоцет (*Protocetus*) та родхоцет (*Rodhocetus*). Своєрідно виглядав макарацет (*Makaracetus bidens*), у якого (судячи з будови передньої частини черепа та носових кісток) був короткий хоботок або велика верхня губа, які могли слугувати для збирання з дна молюсків та інших тварин.

Найбільший археоцет (і найбільший ссавець свого часу) – це базилозавр (*Basilosaurus cetoides*). Його описали ще 1839 року в Алабамі (США). Інші види знайдені у Єгипті та Пакистані. Будова хребта базилозавра дає змогу припускати, що при плаванні він міг змієподібно звиватися. Найімовірніше, базилозавр не був здатний до тривалого плавання та глибокого пірнання. Виходити на сушу він теж не міг. Він полював на велику здобич (наприклад, на акул, а також дорудонтин, *Dorudontinae*) у верхніх водних шарах неподалік узбережжя.

У 1955 р. в Києві (в районі Куренівки) в кар'єрі другого цегельного заводу (нині – вул. Сирецька, 33) знайдено кілька добре збережених хребців базилозавра, що сьогодні експонуються в Палеонтологічному відділі Національного науково-природничого музею НАН України (м. Київ).

У сучасних китів задні кінцівки рудиментарні (тобто, не повністю розвинені), вони приховані всередині тіла. Вони слугують для кріплення м'язів статевих органів і тільки тому не зникли повністю. Замість ніздрів, які були в їхніх наземних пращурів, сучасні кити мають дихало специфічної будови, зміщене на потилицю. Будова вушної системи забезпечує здатність до акустичної комунікації. Сучасні групи китоподібних – зубаті (*Odontoceti*) та вусаті (*Mysticeti*) кити – з'явилися в пізньому еоцені, близько 40 млн років тому. Проте гігантів серед них не було. До раннього олігоцену вони стали досить звичайними, а в пізньому олігоцені (27–23 млн р. тому) урізноманітнилися, що посприяло появі більшості сучасних родин. Різке збільшення головного мозку в зубатих китів відбувалося двічі: спочатку – в ранніх форм 40 млн років тому, потім – у дельфінів 15 млн років тому. Такі зміни були зумовлені майже редукованим зором та нюхом, але на заміну отриманням ехолокації в ультразвуковому діапазоні.

Підряд зубатих китів, або дельфіновидні – це дельфіни, нарвали, морські свині та кашалоти. Більшість із них живуть в океані (хоча є й річкові дельфіни), відомі прибережні та океанічні види, полярні та тропічні. Усі вони активні хижаки, добувають рибу та кальмарів або, як косатки, полюють на інших китоподібних, а також на пінгвінів та ластоногих. На відміну від сучасних вусатих китів, зубаті мають зуби та здатні до ехолокації. Кожна з сучасних родин підряду має власну спеціалізацію. Так само різноманітними були й вимерлі групи.

Сучасні вусаті кити втратили зуби, проте отримали китовий вус, який служить їм для фільтрації великих обсягів дрібної поживи. Серед вусатих китів найбільшим представником у світі тварин за всю його історію є смугач великий, або синій кит: довжина тіла – до 29 м, а вага – понад 130 т.

Китоподібні почали швидко рости та ставати гігантами не так давно з точки зору еволюції – приблизно 4,5 млн років тому – і за цей час досягли

сучасних гігантських розмірів. Учені вважають, що причиною стало похолодання та початок регулярних глобальних зледенінь. Через розповзання льодовиків восени та взимку гірські породи руйнувалися, і талі води навесні та влітку стікали в океан, несучи туди поживні речовини. Це привело до вибухового зростання чисельності дрібних тварин, якими харчувалися кити.

Після глобального похолодання океан став нагадувати пустелю: у невеликих «оазах», розташованих поруч із річковими гирлами, вирувало життя, але між ними розстилися кілометри вод без їжі для китів, перетнути які було до снаги лише дуже витривалій тварині. Дрібні кити почали стрімко зникати, і на зміну їм у різних еволюційних лініях приходили гіганти, здатні місяцями жити без їжі заради одного-єдиного бенкету в багатій на поживу «оазі».

Нестача їжі – не єдина причина гігантизму китів. У холодній воді вигідніше бути великим: тоді можна обрости товстим шаром підшкірного жиру і втрачати менше тепла через шкіру. Жировий захист від морозу дає змогу китам шукати їжу навіть у полярних водах біля узбережжя Антарктиди.

Тож китоподібні з'явилися майже 55 млн років тому в прибережних водах Індо-Пакистанської ділянки й поступово освоїли Світовий океан, давши безліч форм вельми різноманітних вигляду та розміру.

Завдяки палеонтологічним відкриттям останніх років як в Україні, так і у світі китоподібні стали однією з небагатьох груп ссавців із добре реконструйованою еволюційною історією. Дуже важливо, що палеонтологічні дані добре узгоджуються з молекулярно-генетичними дослідженнями, доповнюючи один одного і незалежно фіксуючи послідовність і час виникнення відповідних ключових анатомічних, фізіологічних та біохімічних адаптацій при переході від наземних форм до напівводних, від напівводних – до прибережно-морських і від прибережно-морських – до океанічних» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 8.02).

«Можлива роль молекул пероксиду водню в йонній терапії ракових клітин» – тема чергового засідання міждисциплінарного загальноакадемічного семінару в галузі природничих наук «Актуальні питання фізико-хімічної та математичної біології» (науковий керівник семінару – академік С. Костерін).

Засідання відбудеться 16 лютого 2024 р. в Інституті біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України і транслюватиметься онлайн. Доповідач – доктор фізико-математичних наук, професор С. Волков (Інститут теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України)

Цього ж дня в Інституті біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України відбудеться чергове засідання міждисциплінарного загальноакадемічного

семінару в галузі природничих наук «Актуальні питання фізико-хімічної та математичної біології».

Доповідь «Можлива роль молекул пероксиду водню в йонній терапії ракових клітин» виголосить головний науковий співробітник лабораторії біофізики макромолекул відділу теорії нелінійних процесів у конденсованих середовищах Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України доктор фізико-математичних наук, професор С. Волков.

Початок заходу – о 10:30 (орієнтовна тривалість – 2 години).

Адреса: Київ, вул. Леонтовича, 9, актовий зал Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України.

УВАГА! У разі повітряної тривоги працює укриття в будівлі Президії НАН України (вул. Володимирська, 54).

Міждисциплінарний загальноакадемічний семінар у галузі природничих наук «Актуальні питання фізико-хімічної та математичної біології» започатковано на базі Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України відповідно до Постанови Президії НАН України № 134 від 22 березня 2023 р.

Мета семінару – періодичне заслуховування й обговорення наукових доповідей, присвячених застосуванню сучасних експериментальних і теоретичних методів хімії, фізики й математики для розв’язання нагальних проблем сучасної біології, зокрема в галузі біохімії, біофізики, молекулярної та клітинної біології, біоенергетики, геноміки, медичної біології, фармакології, нанобіотехнології, системної та синтетичної біології.

Семінар унеобхіднений прогресом таких «перехресних» наук і наукових напрямів, як біофізична хімія, фізична біохімія, хімічна біофізика, біохімічна фізика, фізико-хімічна біологія, фізика живого, математична біофізика, теоретична біологія, біоінформатика, штучний інтелект в біології та медицині тощо.

Засідання семінару щомісяця відбуваються в Актовій залі Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України (Київ, вул. Леонтовича, 9). Долучитися до семінару можна також в онлайн-режимі. Заходи семінару відкриті не лише для науковців Національної академії наук України та працівників і студентів українських закладів вищої освіти, а й для всіх охочих.

Наступний семінар заплановано на березень 2024 р.

Пропозиції щодо виступів із доповідями (обсяг тез доповіді – 1–2 сторінки) надсилайте, будь ласка, на електронні скриньки керівника семінару – заступника директора з наукової роботи Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України, завідувача відділу біохімії м’язів цього інституту академіка С. Костеріна: kinet@biochem.kiev.ua; kosterin.serg@gmail.com

За анонсами засідань семінару стежте також на сайті Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 9.02).

Учена-релігієзнавець Л. Филипович про поточну релігійну ситуацію в контексті російсько-української війни

Чому росіяни відмовились від ідеї відновлення Київської Русі? Що таке «дешайтанізація» України і хто її просуває? Чому важливо, щоб структури московського патріархату перестали діяти на території України? Як відбувається процес самоідентифікацій релігійних організацій в Україні в контексті російсько-української війни?

Про все це та багато іншого в своєму інтерв'ю для «Радіо NV» пояснила провідна наукова співробітниця відділу релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України доктор філософських наук Л. Филипович.

Учена наголосила, що в Україні на відміну від Росії поважаються свобода, воля, цінуються права людей, і саме це стало визначальним для багатьох релігійних організацій на території України. Натомість є організації, що не дотримуються принципу контекстуалізації, тобто включеності в перебіг російсько-української війни. Такою спільнотою, на думку Л. Филипович, стала УПЦ МП, яка пішла в підпілля та відмовляється комунікувати із суспільством, чи, тим паче, з владою або ж з представниками інших християнських церков.

«Ми, експерти, теж відчуваємо нестачу інформації. Я думаю, що церква пішла шляхом – краще ніякої інформації, ніж інформація погана. Ні, дещо там відбувається. Наприклад, на сайті спілки православних журналістів, зрідка, я щось підчитую. Але ж розумієте, що, як-то кажуть, коло навколо цієї церкви поступово стискається. І якщо раніше були випадки одиничні – що той там колаборант, то зараз ми бачимо, що вони розкидані не лише тільки в тих регіонах, які тимчасово окуповані російськими військами, а прямо в самому серці України. Ось на Вінниччині настоятель храму УПЦ, який вихваляв терористів Захарченка, Гіві та Моторолу, отримав покарання у вигляді двох років позбавлення волі. Вінницька область, до речі, є фактично, заповідником Української православної церкви Московського патріархату. А що ви хочете, якщо їх 30 років виховували і готували до єдності із росіянами, із російським братським народом, із Руською православною церквою. У них у голові своя, як-то кажуть, матриця вставлена, яку дуже важко хитнути навіть російсько-українською війною.

Вони, підживлюючись із російських джерел, продовжують співати арії про те, що у війні винувата Україна, що тут до влади прийшли сектанти, нацики, фашисти. Ну і росіяни глибоко переконані, що вони виконують вселенську місію – спасають український народ (правда, знаєте, методом його знищення) від впливів оцих націоналістів, фашистів, і сатаністів, у тому числі. Російській церковній пропаганді все одно які аргументи використовувати для того, щоб налаштувати свій народ проти України, і щоб якось виправдати ту агресію, яку вони ведуть уже два роки. Треба ж шукати якісь аргументи.

От тепер вже ніхто не говорить про Велику Русь. Вони відмовилися від ідеї її відновлення. Тепер вони займаються більш глобальними проблемами. Як сказав Кадиров, “дешайтанізація” це не просто десатанізація, а “дешайтанізація” України. Вони достатньо, бачите, успішні, але виключно в головах своїх православних совірників. Хоча в мене після того, як вони виправдовують цю агресію, велике запитання – а чи вони православні? Чи вони взагалі читають Біблію? Чи вони знайомі із заповідями Ісуса Христа, який закликав не вбивати, миротворити?

Росіяни переконані, що вони виконують вселенську місію – спасають український народ.

Це морально важка ідеологічна тема. Тож перейду до справ більш приземлених. Має бути голосування в другому читанні у Верховній Раді по законопроекті № 8371. Він офіційно має назву «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій». Але в медіа і в народі його охрестили законом про заборону московського патріархату чи, як мінімум, про обмеження їхньої діяльності в Україні, залежно від того, які зв'язки з країною-агресором вони мають. От уже була заява, у тому числі від народних депутатів партії “Слуга народу” про те, що таке голосування може відбутися вже в лютому.

Ми знаємо, що близько 1200 правок було подано до цього законопроекту. Якщо ви не читали, то хочу сказати, що ці правки вміщуються на півтори сторінки тексту. У розмові з нами голова Державної служби з етнополітики і свободи совісті, В. Єленський сказав, що там дуже багато було таких правок автоматичних, як то кажуть, ботівських. Комісія, комітет відповідний, це все розглядає. Є, каже, деякі правки дуже слушні. Ми ще не бачили на виході цього остаточного варіанта. Але йдеться, знаєте ж, не про знищення церкви, навіть не про припинення її діяльності. Бо якщо навіть повісити замок на храм, все одно люди будуть збиратися і молитися Богу. Ідеться про те, щоб структури московського патріархату перестали діяти на території України. І мені здається, що це абсолютно об'єктивне природне бажання, щоб у нас зараз тут не було тих структур, які поширюють не наші наративи, не наші ідеї. Оцей вінницький настоятель храму уявляє яким сміттям забивав голову своїм прихожанам.

Тому ми ці структури маємо заборонити. Не саму церкву – тому що церква – це клір разом із мирянами. Ну як можна вісім тисяч парафій, які сьогодні числяться за цією церквою і точно не менше п'яти мільйонів прихожан, взагалі знищити? Вони ж все одно залишаться на цій землі, все одно будуть ці сільські храми чи міські храми функціонувати. Але треба заборонити функціонування їх як структур, що належать до московського патріархату. Нехай вони відмовляться, нехай вони вийдуть прямо до своїх прихожан і скажуть: все, ми розірвали зв'язки, наших представників там немає ні в яких комітетах, ні в редакційних радах, ні тим більше в синодах. Бо що ми бачимо? Виходить календар на 2024 р., і серед ієрархів Російської

православної церкви, кого ми бачимо? Ми бачимо ієрархів української православної церкви. І таких випадків дуже багато.

Ще раз повернуся до того, з чого почала: у мене таке враження, що УПЦ МП пішла в підпілля, закрилася, закапсулювалася. Вона не хоче комунікувати ні з суспільством, ні, тим більше, із владою чи, наприклад, з представниками інших християнських церков. Одним словом, стала в позу ображеної дитини, яка чекає, коли батьки прийдуть у неї просити вибачення. Але це говорить про те, що церква дуже не гнучка, вона не динамічна. Вона думає, що такою позицією заслужить повагу з боку суспільства, мовляв, у нас скрепи такі, що ми принципові, не йдемо на умовляння з боку цієї злочинної влади і так далі. Ну, не в цьому визначається місія церкви. Не в тому, щоб тупо стояти на якихось вже віджилих принципах. Треба ж подивитися навколо. Я це називаю принципом контекстуалізації. Ви маєте бути в контексті того, що сьогодні відбувається в Україні. Контекст має назву – російсько-українська війна.

У цей процес самоідентифікації включилися всі абсолютно релігійні організації, навіть мусульмани, навіть юдеї. Послухайте, вони стали такими українськими націоналістами, тому що розуміють – якщо сюди прийде “русский мир”, то тут почнеться таке життя, як в Криму або на тих окупованих територіях, де діють закони Росії. А ми не маємо допустити утвердження таких режимів на нашій території, тому що Україна – це не Росія, як це пам’ятаєте, нагадав наш колишній президент. Ми принципово інша держава. У нас поважається свобода, поважається воля, у нас цінуються права людей, чого давним-давно в Росії вже немає. І за що стоять хлопці, вибачте, в тій жижі на фронті? От вони за це і стоять – за свободу, щоб бути незалежними від цих придурків, від цієї кліки, банди, яка зараз керує Росією.

Чому ж все-таки важко переконати багатьох українських громадян у тому, що не можна бути разом з московським патріархатом і переходити до ПЦУ. Тут декілька є причин.

Перш за все, психологічний фактор. Будь-яка людина віруюча, особливо в православній традиції, достатньо інертна. Це я не знаю, що має статися, щоб змінити таке уявлення – в цю церкву моя баба ходила, моя мати ходила, мене тут хрестили, вінчали і так далі. Люди взагалі не дуже відкриті до змін, особливо змін у свідомості. Ви розумієте, яку треба революцію пережити, щоб йти спочатку в одному напрямі, а потім все перевернути. Не всі здатні на такі революційні кроки. Тобто, освіта має бути, бажання, якісь очікування від цих змін.

Другий момент церковний. Церква – це організація, де існує дуже сурова внутрішня дисципліна. Тобто не так, як зайшов у мегамаркет – вийшов з мегамаркета. Там, вибачте, зовсім інші правила. Там струнка ієрархія, підпорядкування. Ти не можеш, наприклад, мати свою парафію, якщо не отримуєш антимінс від єпископа, який над тобою. Антимінс – це покривало на алтарі, на якому здійснюється приготування для євхаристії

вина і хліба. Люди, які зараз у цій церкві, переважна більшість – це є не хто інші, як ті, хто виховувалися ще за тими правилами московських духовних шкіл. Більшість із них були рукопокладені в Москві або тут, але тими, які в Москві навчалися. Тобто це спадковість, і від неї відмовитися дуже важко. І економічний принцип. Ви що думаєте, що не підживлюють цих людей фінансово з Росії? Підтримують, без сумнів.

Ну, і можемо навести інший політичний момент. Ну, хтось же не погоджується, наприклад, з ідеєю незалежної і вільної України. Хтось хоче повернутися в Радянський Союз і чекає, коли нарешті возз'єднаються хоч би Білорусь, Росія і Україна, щоби стати знов єдиною союзною державою.

Для мене особисто найбільша цінність у житті – це свобода. І якщо люди цього не розуміють, ну, значить, вони так і закінчать своє життя, будучи в оковах цієї ідеології, цієї церкви, назва якій – “русский мир”» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 1.02*).

Інститут експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. Є. Кавецького провів науково-просвітницький проєкт до Всесвітнього дня боротьби проти раку

Шостого лютого Інститут експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. Є. Кавецького НАН України організував науково-просвітницький проєкт «World Cancer Day 2024» до Всесвітнього дня боротьби проти раку.

Учасники заходу розглянули надзвичайно актуальні теми: «Рак передміхурової залози, сучасні клінічні підходи до діагностики та лікування пацієнтів» (аспірант А. Тимошенко) та «Молекулярно-біологічна гетерогенність як фактор прогресії раку передміхурової залози» (к.б.н. Т. Задворний).

Ці наукові доповіді викликали чималий інтерес, тож обговорення було досить жвавим і конструктивним (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 31.01*).

Наприкінці січня 2024 р. на базі Інституту політичних і етнонаціональних досліджень (ІПіЕНД) ім. І. Ф. Кураса НАН України та Львівського національного університету (ЛНУ) ім. І. Франка у форматі телемосту відбувся черговий з'їзд Асоціації політичних наук України (АПНУ).

Відкриваючи з'їзд, президент АПНУ, віцепрезидент НАН України член-кореспондент НАН України О. Рафальський наголосив на важливості існування вітчизняного професійного об'єднання фахівців та науковців з суспільно-політичних наук. Основною метою діяльності асоціації є сприяння розвитку вітчизняної політичної науки та її інтеграції у світовий науковий

простір шляхом налагодження співробітництва науковців, сприяння здійсненню наукових досліджень, організації наукових заходів та оприлюднення наукової інформації. Він підкреслив, що Асоціація політичних наук України є єдиним членом Міжнародної організації політичних наук (IPSA), а це, у свою чергу, дає змогу українським політологам долучитися до глобальної політологічної спільноти.

Під час роботи з'їзду з доповідями виступили завідувач відділу етнополітології ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України доктор політичних наук В. Котигоренко та професор кафедри політології ЛНУ ім. І. Франка доктор політичних наук В. Литвин.

Учасники з'їзду обговорили широке коло проблем, пов'язаних зі стратегією подальшого розвитку АПНУ, формуванням стандартів політичної освіти в Україні, викладанням політичних наук у закладах вищої освіти, розвитком наукових досліджень у галузі політичної науки, інтеграцією у міжнародне наукове середовище тощо.

Під час роботи з'їзду було презентовано Стратегію розвитку АПНУ на три роки, сайт АПНУ і журнал «Політична наука», а також оновлено керівні органи АПНУ. Президентом АПНУ було обрано директора ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України члена-кореспондента НАН України О. Рафальського, першим віцепрезидентом – завідувачку відділу політичних інститутів та процесів ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України члена-кореспондента НАН України Г. Зеленько, віцепрезидентом АПНУ – завідувача кафедри політології ЛНУ ім. І. Франка А. Романюка, вченим секретарем АПНУ – І. Овчар.

Головою Експертної ради АПНУ обрано заступника директора ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України доктора політичних наук Ю. Шайгородського. До складу Президії АПНУ також обрано О. Фісуна (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна), Ю. Остапця (Ужгородський національний університет), В. Литвина (ЛНУ ім. І. Франка), О. Третяка (Донецький національний університет ім. Олеся Гончара), Д. Яковлева (Національний університет «Одеська юридична академія»), М. Чабанну (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), О. Батрименка (Київський національний університет ім. Т. Шевченка), А. Круглашова (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича), Ю. Якименка (Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова) (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 31.01).

На початку 2024 р. Національна академія наук України, Інститут економіко-правових досліджень ім. В. К. Макутова НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Старобільська районна державна адміністрація Луганської

області й громадська організація «Центр спільного розвитку «Дієва громада»» уклали Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю.

Мета – створення передумов деокупації Луганської області та взаємодія сторін у межах підготовки та реалізації проєкту «Шлях до відновлення: Луганщина», а також проведення форуму «Східна платформа».

Меморандум передбачає, що сторони:

– підтримують зусилля, спрямовані на відродження та реконструкцію звільнених територій Луганської області;

– розробляють і сприяють впровадженню науково обґрунтованих підходів до післявоєнного відновлення території Луганської області, зокрема, але не виключно, Старобільського району Луганської області;

– спільно розробляють проєкти концептуальних, програмних і стратегічних документів, що стосуються післявоєнного відновлення економіки, регіонального будівництва, енергетики, транспорту і зв'язку, житлово-комунального господарства, безпеки та цивільного захисту населення, забезпечення повернення вимушено переміщених через війну осіб і розвитку регіонального людського потенціалу, охорони здоров'я, освіти й культури;

– співпрацюють, допомагають один одному реалізувати і практично впроваджувати напрацювання сторін у межах цього меморандуму;

– усебічно сприяють розширенню суспільного діалогу й залученню громадськості задля визначення пріоритетних напрямів післявоєнного розвитку території Луганської області;

– поширюють інформацію про реалізацію проєкту на власних ресурсах і ресурсах партнерів;

– залучають представників підприємств, установ, організацій, лідерів думок, експертів до заходів у межах цього меморандуму;

– поважають взаємні інтереси та не перешкоджають діяльності кожної зі сторін окремо.

Меморандум підписали віцепрезидент НАН України академік НАН України С. Пирожков, директор Інституту економіко-правових досліджень ім. В. К. Макутова НАН України член-кореспондент НАН України В. Устименко, заступник директора Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України член-кореспондент НАН України О. Гладун, голова Старобільської районної державної адміністрації Луганської області – начальник Старобільської районної військової адміністрації Луганської області В. Череватий та голова Громадської організації «Центр спільного розвитку “Дієва громада”» О. Очкурова (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*). – 2024. – 31.01).

Міжнародне співробітництво у галузі освіти та науки

Національну академію наук України відвідала делегація Міністерства науки і вищої освіти Республіки Польща

Шостого лютого 2024 р. Національну академію наук України відвідала делегація Міністерства науки і вищої освіти Республіки Польща на чолі із заступником міністра професором А. Шептицькі. У складі делегації були представники Польської академії наук, Центру східних досліджень Варшавського університету, Південно-східного наукового інституту в Перемишлі, Центру діалогу ім. Ю. Мєрошевського та Посольства Польщі в Україні.

Національну академію наук на зустрічі представили Президент НАН України академік А. Загородній, віцепрезидент НАН України академік України С. Пирожков, віцепрезидент НАН України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса член-кореспондент О. Рафальський та начальник Відділу міжнародних зв'язків НАН України А. Мирончук.

Президент НАНУ А. Загородній поінформував гостей про поточну діяльність академії наук України, установи та вчені якої вже другий рік поспіль живуть і працюють в умовах повномасштабного російського вторгнення.

Він повідомив про завдану війною величезну шкоду науці, непоправні людські втрати, значні пошкодження наукової інфраструктури, а також про негативні тенденції вітчизняної наукової сфери.

Академік А. Загородній наголосив на героїчних зусиллях учених установ академії, які попри обстріли, відсутність тепла, перебої з електрикою та транспортом продовжують виконувати свою роботу і досягати наукових результатів світового рівня.

Очільник НАН України підкреслив, що наукова сфера України вистояла передусім завдяки потужній міжнародній підтримці, а наукова спільнота Польщі першою відгукнулася на трагічні події в Україні – з перших днів війни польські колеги докладали і продовжують докладати значних зусиль для підтримки українських учених.

Про безпрецедентні масштаби допомоги польських колег переконливо засвідчила діяльність координаційної групи високого рівня з підтримки і розвитку української науки, створеної за ініціативи Польської академії наук у червні 2022 р. Сьогодні вона стала коаліцією підтримки української науки, заклала основи для затвердження 10-крокового Плану дій із підтримки української науки. Важливою складовою цього Плану стала довгострокова програма підтримки українських дослідницьких команд, започаткована Польською академією наук спільно з Національною академією наук США.

«Війна не припинила нашої співпраці, навпаки, вона значно зміцнилася після повномасштабного російського вторгнення. Попри усі проблеми, виклики та негаразди українсько-польська співпраця у сфері науки, освіти та

досліджень продовжує активно розвиватися» – наголосив президент НАН України.

Заступник міністра науки і вищої освіти Польщі А. Шептицькі зауважив, що це його другий закордонний візит з часу вступу на посаду в січні цього року: перший – традиційно до Брюсселя, а другий – до Києва. Він запевнив у незмінній підтримці, наголосивши, що на знак солідарності з українською науковою спільнотою польські наукові установи відразу припинили будь-яку співпрацю з науковими установами РФ.

За словами заступника міністра науки і вищої освіти, Польща продовжуватиме підтримувати Україну як на локальному, так і на державному рівнях. Попри те, що сьогодні в Польщі вимушено знаходиться значна кількість українських науковців, освітян і студентів, однак, наголосив він, Польща не ставить за мету «перетягати» їх до себе, а всіма доступними засобами докладає максимум зусиль для сприяння тим, хто працює в Україні.

Професор А. Шептицькі окреслив чотири ключові моменти співпраці Міністерства науки і вищої освіти Польщі та України: подальша допомога українській науковій спільноті; стратегічна співпраця на рівні людей та інституцій; розбудова взаємовигідної співпраці в різних царинах науки; сприяння в розбудові європейського майбутнього України.

Про стан українсько-польської співпраці та її перспективи у соціогуманітарній сфері польських гостей познайомив віцепрезидент НАН України академік С. Пирожков.

Віцепрезидент НАН України член-кореспондент О. Рафальський зазначив, що для розбудови подальших стосунків у науковій сфері є політична воля до співпраці, інституційне поле і потужний потенціал, а також поділився досвідом співпраці очолюваного ним інституту з польськими колегами.

На зустрічі йшлося про поглиблення і подальший розвиток двосторонньої співпраці, вдосконалення традиційних і пошук нових форм взаємовигідної взаємодії, а також про спільні зусилля з післявоєнної відбудови України (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 6.02).

Побачила світ монографія «Україна та імперія в ранньомодерну добу: чи була Козацька держава failed state?»

Нещодавно з'явилася монографія «Україна та імперія в ранньомодерну добу: чи була Козацька держава failed state?», автором якої є завідувач сектору соціальної історії відділу історії України Середніх віків та раннього Нового часу Інституту історії України НАН України доктор історичних наук Віктор Горобець.

У монографії досліджується Українська ранньомодерна держава в найважливіших її проявах і параметрах: структурах економіки й соціальності, моделях територіального устрою й адміністрування, структурах влади та

самоврядності. Пропонується пошук відповіді на питання: чи була ефективною модель державної самоорганізації, що постала на теренах козацької України за результатами революції середини XVII ст.; якою мірою вона вписувалась у моделі станових держав ранньомодерної Європи; наскільки успішно справлялася зі своїми регулювальними функціями недопущення серйозних соціальних потрясінь, забезпечення можливості для соціального й економічного зростання тощо. Окрема увага звертається на характер взаємин Гетьманату з Російською імперією, зокрема його вплив на політико-адміністративний статус автономії та тенденції розвитку ранньомодерної станової державності. З'ясовується, чи існувала кореляція між спробами імперського центру обмежити автономію Гетьманату та існуючими всередині нього непорядками в соціальному устрої, судочинстві, адмініструванні, а також – яким чином риторика імперських обмежувальних ініціатив накладалася на практики суспільно-політичного й господарського життя автономії.

Бібліографічний опис монографії: Горобець В. Україна та імперія в ранньомодерну добу: чи була Козацька держава failed state? / відп. ред. В. Смолій. НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2023. 116 с.

Ознайомитися зі змістом та завантажити текст видання можна на сайті Інституту історії України НАН України (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 8.02).

Нагороди і відзнаки

Комісія по роботі з науковою молоддю НАН України до 30 квітня 2024 р. проводить прийом робіт на здобуття іменних стипендій Верховної Ради України для молодих учених-докторів наук.

Лист Президії НАН України від 29.01.2024 №9к/154-8 про оголошення конкурсу

Постановою Верховної Ради України від 05.02.2019 № 2676-VIII «Про іменні стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук» засновано 50 іменних стипендій із щомісячною виплатою кожної в розмірі п'яти прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановлених на перше січня року отримання стипендії.

Вік науковців на весь період отримання стипендії не може бути більшим за 40 років включно. Тому претендентами на отримання стипендії можуть бути лише особи, які народилися не раніше першого січня 1985 р.

Прийом документів проводиться:

– на поштову адресу: 01601, Київ-30, вул. Володимирська, 54, Президія НАН України, Комісія по роботі з науковою молоддю; Для кур'єрських служб вказуйте отримувача: Дуброва О. Є., тел.: 067-8106429;

– Експедиція Президії НАН України (вхід з двору). На пакунку з документами писати примітку «Комісія по роботі з науковою молоддю»;

– Президія НАН України, вул. Володимирська, 54, кімн. 421. При особистій подачі документів необхідно домовитись за час візиту (тел.: 2396451, 0678106429).

Конкурсні наукові (науково-технічні) роботи, які містять або можуть містити відомості, що становлять державну таємницю, оформляються відповідно до встановлених вимог у сфері охорони державної таємниці та у визначений період подаються до Служби безпеки України.

Детальніше з інструкціями щодо участі в конкурсі на здобуття іменних стипендій Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук у 2025 р. можна ознайомитися на сайті НАНУ (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 31.01).